
CO JSOU SOCIÁLNÍ DĚJINY ?

3.1 SOCIÁLNÍ DĚJINY VE VÝVOJI NÁRODNÍCH HISTORIOGRAFIÍ

Zatímco slovní spojení „hospodářské a sociální dějiny“ označuje zřetelně ohraničený směr historického bádání nebo dokonce samostatnou historickou (sub)disciplínu, mnohem menší shoda názorů panuje v otázce, „co jsou sociální dějiny“ samy o sobě, bez pomocných berlí hospodářských dějin, s vlastním předmětem a metodami. Velmi zřetelné jsou rozdíly mezi národními historiografiemi.

Diskuse o pojmu, vývoji a problémech sociálních dějin počínají mezi historiky, zejména Německa a Francie, již v poslední třetině 19. století. Znovu se rozpoutaly mezi světovými válkami, a to již v celé Evropě a také v anglosaském zámoří, a opět znovu a jinak od konce druhé světové války. Spor o existenci sociálních dějin a o jejich status se nejprve projevoval v podobě debat o smyslu historie a dějepisu, o vztahu sociálních dějin k historii obecné nebo národní, ale vždy především k historii politické. Od založení zvláštních stolic na univerzitách, tj. kateder, oddělení nebo ústavů pro hospodářské a sociální dějiny, se potom změnilo těžiště debat: proti kontrapozici *politické/národní* se dostala do popředí odlišnost *hospodářského/sociálního* aspektu dějin. Tím začalo postupné vyčleňování samostatných sociálních dějin, které se musely do jisté míry znovu vracet ke svému poměru k politickým dějinám, ale také nově vymezovat svůj vztah ke kulturním dějinám či dokonce k dějinám idejí a k náboženským, duchovním nebo intelektuálním dějinám. Rozšiřoval se obsah pojmu *sociální (společenský) proces, struktura* nebo *jev*. Se vznikem a velmi expanzivním rozšířením *sociologie a sociálních věd* na evropských a zvláště amerických univerzitách se historik sociálních dějin stále častěji opíral o přístupy a metody historické sociologie, současně však nechtěl ztratit svoje místo mezi historickými disciplínami. Do polemik se promítaly i osobní aspirace (kariéra) a lidské zájmy. Spor se zejména vyostřil v 50. a 60. letech a součas-

ně se stal v četných pokusech o definici předmětu a metod sociálních dějin sporem permanentním.

Interdisciplinární pozice. Tyto diskuse zdaleka přesahují výhradní pole zájmu historiků; ve své podstatné části se dotýkaly vztahu historiografie a sociologie, historiografie a ekonomie, historiografie a etnografie (etnologie) atd., jinak řečeno, problematizovaly postavení historické vědy v souhrnu věd o společnosti nebo věd o člověku (humanitních věd). V průběhu těchto diskusí, umlkajících a znovu obnovovaných, se vracely otázky o povaze historické skutečnosti, měnily se názory na klasifikaci věd, na jejich možnou spolupráci či soupeření, byly formulovány nové představy o hranici jednotlivých disciplín a o interdisciplinaritě.

Punc modernosti. Na rozdíl od počátečních debat z konce 19. století se po druhé světové válce akcentuje adjektivem *moderní* odlišnost přístupů a metod sociálních dějin od historiografie, jak se konstituovala na evropských univerzitách v 18. a 19. století. Za moderní se přitom považuje zejména poučení, že se historikům dostalo od sociálních věd v jejich širokém spektru, zvláště co se týče interdisciplinárního přístupu. Pro tzv. moderní sociální dějiny je příznačné, že se při pokusech postavit se na vlastní nohy a emancipovat se od hospodářských dějin nespokojují s tradicí své vlastní disciplíny - historiografie, že nestavějí výhradně na pevných základech zděděného řemesla a tradičních metod, nýbrž navíc si vypůjčují a aplikují metody sociálních věd. Míra tohoto otevírání historického bádání se liší zejména podle vztahu historie a sociologie, od 60. let pak možná ještě více podle vztahu historie a etnologie, historie a tzv. kulturních věd; váha jednotlivých disciplín a jejich vzájemné vztahy se však historicky utvářely při organizování vědecké práce v jednotlivých státech a národních kulturách různě. Proto můžeme říci, že sociální dějiny existují dnes do jisté míry v národních verzích, odlišně v anglosaské, francouzské, německé, italské, polské, maďarské, ruské literatuře atd. Ve své radikální podobě sociální historie, postavená jako program či projekt nového, moderního pojetí, zpochybňuje dokonce též národně politický rámec historiografie, nerozlišuje národní a světové či univerzální dějiny a představuje se nám např. jako *totální dějiny* v pojetí tzv. školy Annales ve Francii, jako *historická sociální věda* v Německu, případně jako blíže nespecifikované, ale k sociologii vázané, samostatně vystupující *sociální dějiny* v anglosaských zemích (v Británii, v jejich bývalých dominiích a v USA). Jen ve střední a východní Evropě zůstávají zatím, často z praktických pedagogických důvodů, spojeny v dvoudomé hospodářské a sociální dějiny.

Vzestup po druhé světové válce. Nesporně to však byl i rostoucí zájem o studium sociální otázky a neutuchající diskuse o pojetí sociálních dějin, jež

napomohly institucionálnímu zakotvení té či oné podoby hospodářských a sociálních dějin na univerzitních katedrách a ústavech historie, ba umožnily jim stát se po druhé světové válce prestižním oborem, který počtem institutů a kateder, alespoň na západě, patrně dohnal nebo se vyrovnal tradičním „pouze historickým“ institucím. Tento vzestup je impozantní, uvážíme-li, že ještě koncem 40. let měly v Anglii hospodářské a sociální dějiny pověst málo významné okrajové specializace (asi jako vojenské dějiny, dějiny vědy, dějiny techniky a podobné specializované historické subdisciplíny). Když pak souběžně s tím došlo též k nebyvalému rozšíření a prohloubení sociologického bádání, vznikly i podmínky pro moderní chápání sociálních dějin, příp. pro jejich osamostatňování. Z evropských zemí měla k tomu nejbližší Francie, jednak vlivem tradičně pěstované sociologie, jednak díky průkopnické činnosti skupiny kolem časopisu *Annales* (založen roku 1929); proto byl i historický start moderních sociálních dějin v této zemi časnější. Do tohoto slibného vývoje však nepříznivě zasáhl nástup fašismu a velký exodus sociologů a sociologicky uvažujících historiků z Evropy do Ameriky ve 30. a 40. letech. To znamená, že např. v Západním Německu se mohly sociální dějiny v moderním pojetí prosazovat až od 50. let, když z USA mezitím rozvinutá historická sociologie pronikla do Evropy. V této nové situaci se pod vlivem americké sociologie a politologie na straně jedné, francouzských koncepcí na straně druhé a pod nezanedbatelným vlivem tradičních názorů (zejména v německy mluvících zemích a zčásti i ve východní Evropě), že hospodářské a sociální dějiny jsou neodlučitelná dvojčata, zhruba od 60. a 70. let dotvořila současná síť institucí, ústavů a univerzitních kateder, aniž by bylo možné všechny přístupy a zaměření sociálních dějin zahrnout do jednotné definice předmětu a metod.

3.2 POČÁTKY SAMOSTATNĚ CHÁPANÝCH SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Ekonomie, sociologie, historie. Ve střední Evropě, zejména v německy mluvících zemích, se sociální historie už od přelomu 19. a 20. století rodila jako dílčí obor mimo historiografii, na pomezí věd, jako jsou národohospodářství a státní a sociální vědy. Teprve mnohem později, v souvislosti se vznikem západoevropské sociologie a antropologie, se do utváření sociálních dějin v tomto prostoru zapojily i tyto disciplíny.

Z předchozí kapitoly již víme, jak se rozvinuly hospodářské dějiny a v jejich rámci též sociální dějiny jako jejich dílčí disciplína. Na podkladě vlastních heuristických otázek dospěli hospodářští historikové brzy k poznání, že je nut-

né vtáhnout do ekonomicko-historické analýzy také tzv. sociální faktory. V podstatě šlo o *funkční* souvislosti ekonomiky ve vztahu ke společnosti, národu a státu. Bez vysvětlení rozličných sociálních funkcí ekonomických systémů nebylo možné psát hospodářské dějiny. A skutečně také dodnes platí, že každé hospodářské dějiny zahrnují v sobě nevyhnutelně rovněž sociálněhistorickou analýzu, podobně jako se nikdy nemohou zcela obejít bez začlenění do jistého politicko-historického rámce. „Něco takového, jako je *ekonomie* o sobě, samozřejmě nikdy neexistovalo,“ napsal v této souvislosti francouzský historik Fernand Braudel, vůdčí postava druhé generace francouzské školy Annales, který se řídil tímto názorem v celé své historické práci. Podobným způsobem věnovala velkou pozornost sociálním dějinám první moderní díla německých hospodářských dějin, např. Wilhelm Abel a jiní.

Na počátku ovšem z hlediska hospodářských historiků nebyla oblast sociálních vztahů nikterak samostatná, ležela zcela v síti ekonomických vztahů a patřila proto podle jejich názoru zcela do kompetence ekonomických dějin. Sociální analýzy měly podle nich sledovat jen hlavní trendy zjištěné ekonomickými analýzami (např. pohyb cen, mezd, národního důchodu atd.) a pozorovat, jak se pohyby ekonomických dat odrážejí v životě společnosti, v situaci jednotlivých sociálních skupin a tříd, definovaných opět hlavně podle ekonomických vazeb, vztahů či rozporů. Např. studium dělnických stávek patřilo v tomto smyslu přirozeně do oblasti zájmu ekonomického historika, podobně jako třeba neúroda a sucho v zemědělství. Obojí však bylo nazíráno z hlediska fungování ekonomického systému, tj. jako poruchy hospodářského života, jež vedou k provozním ztrátám a narušují rytmus hospodářského růstu i vztahy mezi ekonomickými veličinami (mzda, investice, zisk atd.). I když se brzy zájem hospodářských historiků obracel také k otázkám postavení dělnictva či rolníků, k jejich materiální situaci, k otázkám bydlení, spotřeby, stylu života atd., nebyl jejich zájem prioritně určován sociálně historickými, nýbrž převážně ekonomickými otázkami.

Je patrné, že tehdejší, v poslední třetině 19. století intenzivně vyvíjená disciplína hospodářských dějin byla svým kladením badatelských otázek dosti úzká a sebeomezující: v podstatě totiž končila na prahu současného kapitalistického hospodářství. Jejím úkolem, zadaným vlastně doslova jí nadřazenou národohospodářskou disciplínou (politickou ekonomikou), zaměřenou na soudobou ekonomiku, bylo zpracovat jakousi předhistorii soudobé ekonomiky, tj. vysvětlit genezi současného systému národního hospodářství. Protože se však křížil jak v národohospodářské vědě, tak v celém národním hospodářství zájem ekonomů s orientací tehdejší etnografie a tzv. lidovědy na lid a národ, vycházely také odtud podněty pro emancipaci sociální historie od ekonomie.

Homo oeconomicus. Antropologicky, to znamená v pojetí člověka ve společnosti, se však stále vycházelo z určující představy o *homo oeconomicus*, tj. z abstrakce člověka žijícího pouze ve sféře racionálních ekonomických představ a jednání. V podstatě se ahistoricky přenášela ekonomie moderního kapitalistického podniku, jeho úspěšnosti a rentability zpět do minulosti s tím, že úkolem hospodářských a sociálních historiků bylo nalézt jeho předchůdce.

Nacionálně a politicky vycházela jak dobová ekonomická věda, tak i historiografie z primátu „nacionálního“: v popředí zájmu stál lid a národ, což přeneseno do hospodářství znamenalo přednostně zkoumat takové jevy, jako jsou „národní trh“, „národní produkce“, „národní důchod“ atd. Ve srovnání se soudobou, jmenovitě pruskou historiografií, soustředující se badatelsky stále více a dosti jednostranně na vlastní národní stát, tu však určité rozdíly byly. Uvnitř národohospodářské vědy i v rámci hospodářských a sociálních dějin se přece jen prosazovalo mezinárodní srovnání, nutné pro poměrování ekonomické síly jednotlivých národů a států, a svůj vliv tu vykonávaly též britské a francouzské ideje liberalismu v hospodářství a společnosti, umožňující rozvíjet koncepty „občanské společnosti“.

Vědy o státu a právu. Celá oblast převážně ekonomicky pracujících věd se sice zabývala společností v rámci národa a státu, současně však jakoby odděleně a v protikladu ke státu přenechávala otázky politiky vědám právním a státním. Nedbala o stát, neboť předmětem jejího zkoumání bylo působení hospodářských subjektů v „societas civilis“, a to pokud možno bez omezujících zásahů státu. To odpovídalo názorům německého hospodářského historika A. W. von Schlözera, který definoval společnost jako „societas civilis sine imperii“, tj. v podstatě jako prostor pro hospodářské podnikání bez omezujících zásahů politické moci a jen s druhotným ohledem na sociální důsledky.

Liberální ekonomická teorie přijímala jako samozřejmou nutnost zasahování ekonomických zákonů a principů do života lidí, ale odmítala státní zásahy jakéhokoliv druhu. Odmítala i podpůrná opatření na ochranu obětí ekonomických procesů, ať byly podobné zákroky státu zdůvodňovány politickou potřebou a strategií (např. v Bismarckově sociálním zákonodárství) nebo sociálně či morálně, lidskou či křesťanskou solidaritou a filantropií. Všechny takové kroky, omezující volný trh, považovali liberální ekonomové a s nimi i část hospodářských a sociálních historiků za překážku, pouta a brzdu podnikání a občanských svobod.

Liberálně orientovaná historie národního hospodářství se vzhledem k této doktríně příliš nezabývala vázaností a omezeními, které vyplývaly z dějin, historickou podmíněností ekonomického jednání, státem a obecně „formami panství“. Právě to však učinili středem své koncepce „katedroví socialisté“, uni-

verzitní ekonomové a sociální vědci v Prusku a Německu koncem 19. století, a z nich vycházející „sociální historici“ a sociologové až do 20. století. Ještě před polovinou tohoto století dospěl vývoj až k tomu, že rakouský historik Otto Brunner, jeden z průkopníků moderní koncepce sociálních dějin, začal zkoumat ekonomické jednání lidí podle organizace sociálních a politických vztahů přímo uvnitř určitého prostoru *moci*. Dospěl tak k typologii, která zdůrazňuje význam historicky a vývojově odlišných sociálních prostorů pro ekonomické jednání lidí, jež viděl v následujících stupních:

1. převážně zemědělská, hospodářská jednotka rodinné domácnosti, spojená s hospodářstvím na feudálním panství,
2. města jako nový sociální a hospodářský celek,
3. stát jako všezahrnující, „totální“ organizace.

Brunnerovo schéma je pro nás jen malou ukázkou toho, jak se do hospodářských a sociálních dějin znovu vracela - vlastním vývojem problematiky - *politická historie*, zejména prostřednictvím věd o státu a právu.

Rovněž ne každá národohospodářská věda nalezla pochopení pro sociální problematiku a používala ve svých postupech stejných metod. Zatímco klasická národohospodářská škola vídeňská, reprezentovaná na přelomu století Carlem Mengerem, přímo napadla historismus v národohospodářské vědě, jmenovitě německé, a metodicky se vyznačovala deduktivním teoretizováním bez dokladů branych z dějin, německá „historická škola národohospodářská“ vytvářela pro sociální dějiny příznivější půdu. Předpokládala nejen používání induktivní metody, opírající se o shromážděná empirická fakta. V této škole se specifický důraz kladl právě na sociální faktor - např. na data o diferenciaci společnosti do tříd a vrstev, na členění obyvatel podle velikosti a charakteru sídel, na rozdíl mezi městy a vesnicemi atd. Žádala také studium ústavního a správního vývoje, tedy společenských aplikací práva a aktivit státu (Gustav Schmoller, Lujo Brentano aj.). V tom se sblížovala také s nově koncipovaným německým oborem věd o státu a právu, příp. o ústavním právu, který sice navazoval na starší historickou právní školu, ale značně získal právě spojením s ekonomickou a sociální historií, již vděčil za prohloubené poznání *historicky podmíněné* „budovy“ státu a práva v různých historických epochách, od karolinské říše (A. Dopsch) až po středověk a počátky novověku (Gierke, Seeliger, Keutgen, Inama-Sternegg, Below, Lamprecht).

Křížovatka na přelomu 19. a 20. století. Spor o metodu. Těmito shora popsanými složitými cestami, v podstatě sblíčováním a křížením ústavních a právních dějin (se značným ekonomickým a sociálním zázemím), hospodářských a sociálních dějin a srovnávací a historické sociologie se již na konci 19. století ustavila a institucionálně upevnila řada nových historických subdisciplín, např.

agrární dějiny, dějiny měst, regionální a lokální dějiny, dějiny správy. Zpětně pak tyto historické subdisciplíny ovlivnily nově a již jinak, více empiricky psané dějiny státu a práva. Zásluhou toho zde byly napsány četné monografie o sociálních *stavech* či *třídách* a *profesích*: z dějin šlechty, dějin byrokracie, dějin dělnictva atp. Hlavně z tohoto právního aspektu byly zprvu psány i dějiny Židů. A nakonec právě z tohoto rozcestí ekonomických, státoprávních, sociologických a historických věd vycházela, víceméně v polemice s „cechovními“ historiky, jak sociologie Maxe Webera, tak sociálně historické práce o byrokracii a strukturách státu historika Otto Hintzeho, a rovněž tak *kulturní historie* Karla Lamprechta a jeho žáků. Charakteristické byly velké teoretické spory mezi jednotlivými disciplínami, které hledaly své místo a jistou nezávislost: Max Weber navazoval na práce ekonomů a sám také psal i ekonomicky orientované studie, ale současně se polemicky vyrovnával s názory Wernera Sombarta a jiných sociálních historiků a sociologů. Otto Hintze se zase názorově střetl s Gustavem Schmollerem a Karel Lamprecht byl napaden a vytlačen z terénu oficiální historické vědy Heinrichem Treitschkem a dalšími historiky, kteří hájili koncepci individualistických a politických dějin národního státu. Pod označením „spor o metodu“ (*Methodenstreit*) se koncem 19. století vedl v německé historiografii (ale také v současné sociologii a v dalších vědách) v podstatě spor o obsah a oprávněnost Karlem Lamprechtem prosazovaných kulturních dějin, v němž se současně jednalo o počátky sociálních dějin.

Max Weber a Otto Hintze. Zvláštní význam pro vyjasnění předmětu sociálních dějin měl v tomto vývoji Otto Hintze. Dokázal totiž dosud převážně deduktivní a s historickými prameny nepracující sociálně historické práce právníků, ekonomů, sociologů převést na konkrétní historické výzkumy, které pracovaly s jedinečnými událostmi (dějinný vývoj pruské státní byrokracie, reformy státní správy v určitém čase atd.) metodou typizace, tj. typickými dráhami ojedinelého. Přispěl tak velmi podstatně k nalezení struktur, které lze rozpoznat za jedinečnými událostmi. Tím se mu podařilo začlenit sociálněvědné postupy přímo do historiografie. Od té doby bylo možné s nimi pracovat v jejím uznávaném rámci a nikoliv mimo ni jako dosud. Proti W. Sombartovi, který považoval „moderní kapitalismus“ za jednotku, hospodářský celek, izolovaný od státu (států), Hintze také dokázal, že kapitalismus byl a je silně podmíněn existencí státu.

Max Weber není běžně považován za historika, nýbrž za sociologa. Také on však položil základy pro samostatnou disciplínu sociálních dějin svými odvážnými dedukcemi a komparacemi dějinných struktur, procesů a také „jedinečných“ událostí. Jeho formulace metody „ideálních typů“ byla později převzata i historiky. Jeho hypotézy o snazším zrodu kapitalismu v zemích „asketického

protestantismu“, se staly východiskem historicky a teoreticky neobyčejně rozsáhlé a vlastně nikdy neukončené debaty o duchovní a společenské podmíněnosti ekonomického a racionálního jednání vůbec. Teze o příčinné souvislosti mezi zvláštním typem náboženství, anglickým puritanismem 17. století, a účelovým jednáním zaměřeným na hospodářský úspěch, na práci a zisk, byla později mnohokrát napadena jako schematická, ale také znovu a znovu opakována v nových podobách. Pro vývoj sociálních dějin jako disciplíny je však podstatné, že celý problém geneze kapitalismu je u Maxe Webera chápán výslovně „sociálně historicky“. Když se současný přední sociální historik Hans Mommsen pokusil definovat, co jsou sociální dějiny, odkázal právě na nedokončený opus magnum Maxe Webera, *Wirtschaft und Gesellschaft*, neboť v něm Weber „vymezil rámeček, který se později moderní sociální dějiny pokusily vyplnit prohloubeným historickým pozorováním“.

3.3 SOCIÁLNÍ DĚJINY JAKO PERSPEKTIVA A ORIENTACE NA TZV. TOTÁLNÍ DĚJINY SPOLEČNOSTI

Požadavek tzv. totálních dějin. Rozvoj věd a metodologické debaty v Německu nebyly na přelomu století ojedinělým jevem. Spolu se zakládáním analogických institucí a vůbec s rostoucím postavením univerzit a jejich seminářů v dalších evropských zemích a v USA se všude, i když v rozdílných variantách a osobních a skupinových střetech, ozýval *požadavek syntézy* v pohledu historika na společnost, do níž by byly zahrnuty také politické dějiny státu. Pojetí totálních dějin při tom nejlépe vyhovovaly sociální dějiny, neboť pod pojmem společnost byla chápána entita nadřazená státu, současně však v sobě zahrnující též všechny aspekty duchovních dějin.

Sociální dějiny (SD), orientované v tomto pojetí na vyličení dějin společnosti v její naprosté „celosti“ až do podoby tzv. totální historie, se tím ovšem neměly osamostatnit jako jedna z dalších odborných subdisciplín historických věd. Nové pojetí vycházelo a priori z předpokladu, že samotné humanitní či společenské vědy není třeba chápat odděleně a parcelovat je do jednotlivých oborů. V teoretických proklamacích protagonistů nových sociálních dějin se přímo objevují požadavky scelit jednotlivé „fragmenty“ sociální historie, vytvořené v navzájem izolovaných vědách s vlastními předměty bádání a přísně střeženými hranicemi. Namísto pozitivistické klasifikace věd, která vědy o člověku od sebe navzájem oddalovala, měla nastoupit systematická a ze všech sociálních věd k „totální historii“ spějící syntéza a interdisciplinarita.

Průkopnické vedoucí časopisy ve Francii a v Německu. Nejdůležitější a nejdříve, už v meziválečném období, vystoupili s podobnými nároky sociální historikové ve Francii, o něco později se k nim po druhé světové válce připojili západní Němci. Francouzi získali už roku 1929 významný nástroj k šíření svých názorů v časopise *Annales*, po druhé světové válce obnoveným s příznačným podtitulem *Économies - Sociétés - Civilisations* a řízeným Fernandem Braudem a Lucienem Febvrem. V SRN vznikl podobný speciální časopis v roce 1975 pod názvem *Geschichte und Gesellschaft*, rovněž s neméně výmluvným podtitulem *Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft*. Podle jejich vzoru, i když se zřetelnými národními odlišnostmi, vznikaly nové časopisy pro *social history* i v anglosaských zemích, včetně USA.

Názory šířené těmito časopisy ukazují, že sociálním dějinám je vlastní jistá expanzivní a integrační tendence. Ctižádost stát se „totální historií“ znamená totiž zahrnout do sebe a podřídit si jako „dílčí disciplíny“ nebo podřízené složky jak politické dějiny, tak i další tradiční historické obory. Jedině sociální historie je z tohoto hlediska „totální“, neboť dějiny se vždy odehrávají jako dějiny společností, jako dějiny lidí v interakci a v různých lidských činnostech, chováních, rolích a postojích. Pouze sociální historik je s to sledovat „sociálního člověka“ ve všech sférách a prostorech, ať jsou jejich „hranice“ vymezeny geograficky, sociálně, politicky či nacionálně. Pouze „totálně“ pojaté sociální dějiny mohou údajně zkoumat historii člověka v nejrůznějších společenských procesech, strukturách a rolích bez ohledu na tyto hranice a pouze ony, na rozdíl od národních politických dějin, všechny takové hranice překračují. Sociální dějiny jsou v tomto integrujícím pojetí dějinami, směřujícími k obrazu „totality“ lidství a k dějinám lidstva.

Odpor politických dějin. Současné integrační tendence sociálních dějin jako všeobecná orientace. Je pochopitelné, že při integračních snahách vůči politickým nebo hospodářským dějinám narazila takto pojatá sociální historie na odpor starších a silných historických disciplín. Namísto velmi ambiciózních proklamací se proto v posledních desetiletích uplatňovala spíše tendence zachovat stávající rozdělení tradičních historických (sub)disciplín, opřít se o nově ustavené instituty sociálních dějin jako jednu z těchto disciplín, současně se však nevzdát základní orientace na pojmání dějin z jednotného hlediska, při němž řídicím, nadřazeným pojmem zůstává pojem *společnost*. Odtud i snahy chápat sociální dějiny v těsné souvislosti se sociologií jako historickou sociální vědu (*historische Sozialwissenschaft* v Německu, *historische Sozialkunde* v Rakousku), případně jako do historie promítnutou kulturní antropologii. Namísto polemik s politickými dějinami je v současné době spíše zřetelná snaha sociálních historiků do jisté míry proniknout do tzv. vedlejších disciplín historie, tj.

zahrnout do sociálních dějin např. specializované uměnovědné a uměnohistorické obory, literární historii, ale také dějiny idejí a filozofie, sociální lingvistiku a informatiku (vědu o komunikacích ve vědě). S dějinami filozofie v takovém případě úzce souvisejí např. nově konstituované dějiny pojmů (*Begriffsgeschichte*). Stýkají se tak oblasti, které byly ještě v 19. století navzájem zcela nezávislé, to znamená duchovní vědy s „materiálními“, hospodářskými a sociálními dějinami. Moderní sociální dějiny, chápané v tomto duchu vágně jako *směr, orientace* bádání, snaží se působit na způsob práce kulturních disciplín, na vymezení jejich předmětu a jejich metody. Dalo by se říci, že sociální historie zde působí jakoby v roli „janičára“ sociologie resp. sociálních věd ve frontě proti klasickým historickým disciplínám, které tradičně lpí na pozici věd o jedinečném, individuálním fenoménu v čase a prostoru, udržují si přitom svoje specifické metody a nezávisle na sobě si vymezují předmět zkoumání.

To znamená, že neustaly ani metodologické a interdisciplinární spory uvnitř historiografie. Sociální historikové čas od času v různých sbornících a teoretických debatách kritizují současný stav historické vědy a charakterizují jej jako „krizi historiografie“, přičemž zejména problematizují vztah historie k současnosti a její společenskou účelnost a potřebu. Využívajíce některých slabin historické vědy, programově zdůrazňují nezbytnost teorie v bádání, užívají často konceptů a modelů sociálních věd, požadují rozbití národních hranic a komparaci historického vývoje v rámci přinejmenším evropském. Jinak řečeno, chovají se vcelku útočně a arogantně, takže se nelze divit, když se svými myšlenkami a požadavky narazili na odpor v historické obci.

Nové pojmy a kategorie v historiografii. Na druhé straně je zásluhou sociálních dějin, že do jazyka a výkladu historiků postupně pronikly a zde zdomácněly pojmy jako *system, struktura, vrstvy, třídy, elity, socializace, akulturace, modernizace, industrializace, racionalizace, historický „proces učení“, sociální praxe (praktiky), sociální reprezentace (představy), kolektivní (třídní, sociální) vědomí, dav, hnutí protestu* a mnoho jiných.

Pomocné a přidružené disciplíny a vzájemné metodické obohacování. Sociální dějiny se po svém konstituování a následném prudkém nárůstu prací, nazírajících historií „sociálně“, hodně zabývaly dějinami člověka vázaného ve skupinách, vrstvách a třídách. Studovaly celé lidské populace, a proto potřebovaly více, než to bylo běžné v dosavadní praxi historiků, poměřovat a počítat, tj. kvantifikovat vztahy mezi lidskými kolektivy a jedinci a nalezené kvantifikované vztahy také prezentovat v podobě historických statistik, tabulek, grafů nebo kartografického zpracování. V tomto ohledu se mohly sociální dějiny opřít o celou řadu pomocných historických disciplín jako jsou historická statistika, historická demografie a historická kartografie - vesměs sice klasické disciplíny,

s počátky sahajícími až do 17.-18. století, jež se do té doby vyvíjely převážně v kontextu jiných sociálních věd, zatímco nyní ve spojení s dynamickým vývojem sociální historie získaly novou společenskou objednávku, příliv mladých historiků a také posílení své institucionalizace. Spojením s těmito pomocnými historickými disciplínami došlo i k vzájemnému propojení vědeckých metod a pracovních technik.

Rozšíření terénu historické práce. Současně se sociální dějiny zasloužily o to, že se podstatně rozšířil terén či prostor historické práce. Jejím přičiněním historikové zdomácněli v badatelském území, jež se v politicky orientovaném dějepisectví 19. století objevovalo jen výjimečně - např. v dějinách bydlení a stravování různých skupin a vrstev obyvatelstva, v dějinách jejich vzájemné komunikace (šíření tisku, čtení a psaní), ve vývoji klimatu, mentality a každodenního života lidí vůbec. Debaty, jež se v této souvislosti vedly o předmětu a metodách sociálních dějin, byly ve svých časových a místních variantách teoretickou a praktickou formou kritiky tradiční historiografie, která byla zejména ve své prusko-německé verzi až příliš dlouho „jen politická“.

Ještě důležitější je, že sociální historie se ve svém úsilí najít nová východiska, metody a přístupy k výzkumu „sociální reality“ cílevědomě zaměřovala na interdisciplinární přístupy v interakci se sousedními vědami o člověku a společnosti, tj. s ekonomikou, sociologií, psychologií, antropologií, etnografií atd., jež se tak do jisté míry staly přidruženými disciplínami sociálních dějin. Propojení s těmito disciplínami je o to hlubší, že sociální historie se na rozdíl od „tradiční historiografie“ nevyhýbá přijímání jejich pojmů, modelů, typologií a jejich generalizujících metod, byť s rizikem, že se tím bortí nejen přehradu mezi disciplínami, nýbrž také dlouhou práci ustálené odlišnosti v jejich metodách a způsobu práce, které do té doby v jádře legitimovaly jejich „vědeckost“ a vlastní identitu.

Není proto divu, když se říká, že autoři sociálních dějin až příliš často píšou „o něčem jiném“ a „píší jinak“ než historici hlavního proudu, a když jsou vystaveni kritice a pochybám: je to, co dělají, ještě historie? Konstruuje-li např. historik na základě kvantifikace dat ze stopadesátileté historie německého vysokého školství údaje o počtu přijatých a absolvujících studentů a konfrontuje-li je s daty o jejich profesním umístění podle dobové poptávky po „akademických“, aby nakonec z této analýzy vyvodil závěry o „dlouhých vlnách“ stoupající a klesající produkce a nadprodukce akademicky vzdělané inteligence vůči potřebám společnosti, je to sociologie nebo historie? V české literatuře nám může jako dobrý příklad posloužit soubor prací Miroslava Hrocha o „malých národech“ a jejich národních hnutích, kde autor na řadě kvantifikovatelných indexů a s pomocí komparativní metody dospívá k jistému modelu fázi národního hnutí,

rozdílných v čase, ale shodných ve svých strukturálních rysech, a nakonec na základě toho ke generalizujícímu závěru.

Retrospektivní zahrnování výsledků společenských věd do současných sociálních dějin je třeba rovněž považovat za součást historického konstituování této disciplíny. Tím chceme naznačit, že velké množství historických prací, které dnes zahrnujeme do pojmu sociálních dějin, mohlo být v minulosti (především do roku 1945) opravdu realizováno v institucionálním rámci jiných věd, zejména v kontextu věd právních a státních, ekonomických a sociálních, sociální psychologie, sociologie atd., nebo dokonce v oblasti mimouniverzitní, vykázané ve své době univerzitní vědou za hranice vědy (např. „amatérská“ činnost vlastivědných sdružení a muzeí a jejich příspěvky k lokálním a regionálním dějinám). Ale může se to také týkat četných prací z oblasti agrární historie nebo z dějin dělnického hnutí, odborových a družstevních organizací, motivovaných sociálněpolitickými cíli, napsaných jednou na bázi sociologie a s oporou agrárních politických stran a organizací, podruhé na bázi marxismu v zájmu a s podporou dělnických a komunistických stran a odborů.

Institucionalizace sociálních dějin a její neustálé proměny. Právě díky expanzi sociálních dějin (v širokém kontextu nástupu sociálních věd) se uvedené oblasti zkoumání a jejich organizační centra bádání přesouvaly po druhé světové válce do „oficiální vědy“, což se projevovalo vznikem nových kateder či ústavů na univerzitách i mimo ně. Pohled na historii univerzit a různých vědeckých organizací (akademií, národních společností pro podporu vědy atd.) ostatně ukazuje, že tento pohyb - a jako jeho důsledek proměny obsahů a akcentů v učebních programech i četné reorganizace - nepřestává; oddělení a ústavy i dnes mění svoje názvy a zařazení v organizačních schématech univerzit nebo velkých vědeckých korporací. Tak se sociální historie dostává spolu s obecnou historií do učebních plánů fakult humanitních směrů nebo také do fakult sociálně vědných. Někde je vytlačována z historie jako obor a řazena mezi sociální vědy, jinde se stává zcela centrální historickou disciplínou, zatlačující svým institucionálním a personálním vybavením, počtem přednášek atd. i tradiční politickou historii.

Druhým důsledkem této velmi kritické a sebekritické, teorii otevřené diskuse je, že sama sociální historie je neustále znovu definována, mění se její těžiště a jednotlivé tematické oblasti se dokonce osamostatňují v nové zvláštní historické disciplíny. Tak se sociální dějiny v různých obdobích definovaly a vymezovaly jako „dějiny společnosti“, „strukturální dějiny“, „historická sociální věda“, „totální dějiny“. Poskytují velký prostor pro přenášení specifických konceptů a teorií z jednotlivých společenských věd, a proto se také jednotlivá pojetí sociálních dějin od sebe značně liší podle toho, ke které společenské vědě se určitá

skupina historiků spíše přiklání, kde hledá teoretickou oporu. Tak lze ve vývoji francouzské historiografie sociálních dějin velmi názorně pozorovat, jak se preferovaným spojencem historie stává nejprve především geografie a ekonomie, později psychologie, jazykověda (sémantika), etnologie a obecně kulturní vědy. Přestalo platit také schéma konfliktu mezi politickými a sociálními historiky. Aniž to byli ochotni přiznat, vzájemně se ovlivňovali i tam, kde byly jejich střety zvláště bojovné, zejména ve Francii a v Německu, takže v současné době se i historiografie politiky už hodně zabývá společností a obrací se rovněž k teoriím a konceptům sociálních věd. Na druhé straně zase vznikla uvnitř sociálních dějin velká skupina prací, charakterizovaných jako moderní „politické sociální dějiny“.

Nové disciplíny na hranici oborů. Tím si lze vysvětlit, proč se převážně v rámci oboru sociálních dějin nebo na jeho okraji, na hranicích dvou nebo více vědních disciplín, konstituovaly nové disciplíny: kromě již uvedené historické demografie, kartografie či statistiky, také obory definované svým specifickým objektem bádání jako „studie“ o určitém prostředí nebo skupině lidí. Např. historie měst se změnila v „urban studies“ a zájem o kolektivní psychologii a vědomí socioprofesionálních skupin vyústil v „dějiny mentality“ a v historická studia o emocích či „soukromém životě“. Detailního studia prostředí, v němž žijí „obyčejní lidé“, se ujaly dějiny a historicko-sociologické studie všedního dne; dějiny ženské emancipace spolu s rozlišováním postavení žen a mužů v práci, v rodině, ve společnosti, ve státě atd. se soustřeďuje v „ženských studiích“, přesněji v „gender studies“; zvýšený zájem o generace a socializaci mladých lidí se realizuje v „dějinách mládeže“; tradiční studium biografii se rozšiřuje v sociálně historicky pojeté „kolektivní biografie“ a v prosopografii.

Přetrvávající neurčitost termínu sociální dějiny. Tento dynamický pohyb v historické vědě, charakterizovaný v posledních desetiletích expanzí historického zájmu do nových tematických polí a přesunem badatelského těžiště z politických dějin do velmi široké a nezmapované oblasti „společnosti“, „civilizace“ a „kultury“, velmi proměnil obraz současné historiografie. Obsah, předmět sociálních dějin se na jedné straně nesmírně rozšiřuje, na druhé straně znejasňuje a vyprazdňuje. Vyčleňují se z něj nové a nové soubory a specializace, přičemž vzájemná souvislost specializovaných „studií“ je namnoze velmi volná. Jsou ještě součástí „sociálních dějin“ nebo něčím novým?

Německý historik Hans Rothfels kriticky označil již roku 1969 pojem „Sozialgeschichte“ za „mlhavé hromadné jméno“. To byla ovšem kritika historika, orientovaného na tradiční politické dějiny. Dnes s ním však tuto kritiku sdílí i mnozí sociální historikové mladší generace, kteří raději označují svůj obor jako „sociální a kulturní dějiny“ nebo prostě „kulturní dějiny“, přičemž pojmy

kultura, kulturní chápou ovšem velmi široce a ve smyslu, jaký mu dali zejména etnologové.

Nové obory: dějiny každodennosti, mentalit, gender studies nebo studium měst, studium mládeže a jiné se pracemi svých čelných představitelů vcelku definují jako samostatné disciplíny na pomezí historie a sociálních věd.

Dějiny každodennosti (všedního dne) se staly předmětem výzkumné práce sociálních dějin pod vlivem jednak filozofů, jednak historiků orientovaných na sociální dějiny „zdola“, z perspektivy lidové kultury a „mlčící většiny“ dějinných aktérů. Ve filozofii je nutné upozornit na podněty Martina Heideggera a zejména Alfreda Schütze, ale také na autory myšlenkově navazující na Hegela a Marxe, jako byli u nás v 60. letech Karel Kosík (Dialektika konkrétního), Vítězslav Gardavský a další, nebo v Maďarsku a pak v exilu žáci Geörgye Lukáče jako Agnes Hellerová a další. Zejména v německém dějepisectví se stal *Alltag* módním směrem výzkumu, od kterého si slibovali historikové jako K. Tenfelde, D. Peukert, L. Niethammer, M. Borscheid a další - zprvu společně s předními historiky (zejména J. Kockou) kolem časopisu „Geschichte und Gesellschaft“, později spíše se snahou o samostatné pojetí - nejen nový terén výzkumu, nýbrž také přiblížení příliš akademické historické vědy živému zájmu současných společenských skupin lidí (ve velkoměstech, v malých venkovských komunitách a v jednotlivých profesích) o jejich minulost „malých dějin“, dějin anonymních aktérů. Od počátku profilace tohoto proudu či subdisciplíny probíhal spor o to, zda orientace na „všední den“ neznamená *eo ipso* jistou banalizaci dějin, soustředění se na opakovatelnou a hromadnou zkušenost, na šedivý průměr. Druhá podoba kritiky směřovala proti tendenci atomizovat historickou vědu do monografií, detailně popisujících mikrokosmos životního prostředí lidí, jejich profesí a rolí, s poukazem na to, že takovýto mozaikovitý obraz doby či jejího ducha je následně nezcelitelný. Velkou silou nejúspěšnějších prací tohoto proudu, např. v práci Carlo Ginzburga o italském mlynáři kolem roku 1600 a jeho „přirozeném světě“ (takto překládal filozof Jan Patočka termín *Lebenswelt* běžný v německých pracích), je schopnost evokovat prostředí detailními popisy a subjektivními, často autobiografickými charakteristikami životních zážitků v barvitosti, která je srovnatelná s dojmy z velkých románů a děl krásné literatury. V dílech méně originálních epigonů se prosazuje ovšem spíše šedá banalita.

Kromě filozofie významně ovlivnila orientaci na dějiny všedního dne rovněž tak etnografie a metody obecné etnologie a kulturní antropologie, přenesené z oblasti výzkumů tzv. primitivních národů na moderní průmyslové společnosti a jejich komunity. (Metodu přímého pozorování při tom historikové nahrazují heuristickým vyhledáváním takových pramenů, které dovolují podle C. Geertze

„hustou deskripcí“ studované komunity, profese, fenoménu atd., to znamená vytvoření detailně propracované sítě faktů a popisů, jež zachycují velký komplex společenských vztahů v jejich konkrétnosti a barvitosti).

Dějiny mentality, které se studiem každodennosti souvisejí, se zajímají o specifická prostředí a profese, ovšem především z hlediska typologie vnímání a představ určitých skupin lidí (např. mentalita sedláka, advokáta, notáře, kupce atd. s větší či menší mírou konkrétnosti v čase a prostoru) nebo také s východiskem od abstraktně definovaných hodnot a klíčových kategorií, ale též symbolů a mýtů (např. práce, čest, ctnost, hrdinství atd.), zkoumaných v historické perspektivě. (Např. R. van Dülmen zkoumal kodex cti v evropských společnostech 18.-19. století na vývoji soubojů a jejich pravidel, A. Corbin se věnoval historickému výzkumu citů a emocionálních vazeb, např. lásky manželské a mimomanželské, včetně dějin prostituce ve Francii atd.). Kritické namítají, že pod pojmem dějiny mentality lze shrnout téměř všechno, že vymezení předmětu a metod výzkumu je do všech stran tak otevřené, až se tím stávají jak výběr pramenů, tak i jejich interpretace dosti nekontrolovatelnými a naprosto subjektivními.

Gender studies, ženská studia, přesahují v 90. letech značně rozměry sociálních dějin a historiografie vůbec, jejich centrem je spíše sociologie a filozofie moderního feminizmu. Historicky jsou však pojímány jako dějiny ženské emancipace, zejména pokud jde o institucionální dějiny ženských spolků, vzdělávacích snah, škol a výrobních družstev, politických hnutí a stran (se staršími sociálními dějinami mají mnoho společných východisek zejména v oblasti dějin ženského dělnického hnutí). Velmi pěstovanou historickou oblastí *gender studies* jsou biografie velkých žen nebo i prosopografických studií velkých skupin žen v jednotlivých profesích nebo prostředích (např. ženské lékařky) či hnutích (např. revolucionářky v carském Rusku nebo ženy jako ošetřovatelky za válek, v dějinách Červeného kříže atd.). Na pomezí historie a filozofie jsou pak téma skutečně feministická, která nahlížejí velká díla sociálních a politických idejí z hlediska potřeb revidovat mužskou interpretaci dějin novým ženským pohledem (tak je např. Jean Jacques Rousseau a jeho pedagogické dílo reinterpretovalo proti dosavadnímu „mužskému“ výkladu apod.). Podobně jsou radikálními historičkami *gender studies* nově vykládány i velké události světových dějin, např. Francouzská revoluce 1789 se jeví v této perspektivě nikoliv jako vítězství volnosti, rovnosti a bratrství, nýbrž jako velký převrat v evropských vztazích mezi mužem a ženou v neprospěch ženy, směrem k maskulinní společnosti s mužskou nadvládou.

Šíře sociálních dějin dnes a jejich pojetí. Sociální dějiny v širokém slova smyslu znamenají dnes vše, co historii neomezuje na oblast politiky, moci, ná-

rodního státu nebo dějin říší. V tomto všeobecném, ale podstatném významu se tím míní *způsob nazírání* na dějiny, perspektivu práce a základní orientaci, nikoliv nezbytně samostatný vědecký obor. Spolu s Marcem Blochem, zakladatelem francouzské školy Annales, bychom mohli říci, že v tomto smyslu jde o „*histoire tout court*“, krátce řečeno o historii vůbec, ničím neomezenou a v ničem se neomezující. Ani dnešní „politické dějiny“ se ovšem ani zdaleka takto vymezenému úkolu nevyvíkají. Pokus anglického historika G. M. Trevelyana napsat (za druhé světové války) „sociální dějiny Anglie“ s tím, že do svého líčení zahrne vše, co zbude po vyloučení politiky, prokázal paradoxně, že to není možné, protože každé zasvěcené politické dějiny v sobě zahrnují v různé míře také „dějiny společnosti“, a naopak sociální dějiny se neobejdou bez vnímání role politiky. Sociální dějiny bez politiky se stávají sbírkou rozmanitých kulturně historických „obrázků“, někde sice blízkých konceptům dějepiscevtví všedního dne, ale bez jeho teoretického zpracování, zato s lokálním koloritem a nostalgií staromilců o zapomenutých módách, krajině měst, trávení víkendů nebo kulinářských hodech a o mnohém jiném.

Systematické zkoumání dějin historiografie 19. století a hledání „počátků“ sociální historie ovšem ukázalo, že neoddělitelnosti „politického“ a „sociálního“ momentu v dějinách si byli velmi dobře vědomi i velcí historikové 19. století. Značné části jejich knih o „národních“ a politických dějinách můžeme docela dobře číst jako „sociální dějiny“. To platí jak o německých dějinách Rankovy a novorankovské školy, včetně díla Heinricha Treitschkeho nebo Georga von Belowa, kteří s koncepcí sociálních dějin otevřeně nesouhlasili z pozic „politického dějepiscevtví“, tak o dílech českých historiků jako byli Václav V. Tomek či Jaroslav Goll a jeho „škola“, velmi výrazně např. v pracích Josefa Pekaře a Josefa Šusty. Avšak v průběhu 20. století se fronty mezi historiky a sociology, mezi „tradiční“ historiografií a „kulturními“ či „sociálními dějinami“ vyhroutily natolik, že se proklamovaným nepřátelstvím zastřelo i vzájemné ovlivňování obou proudů a stalo se patrným až dlouho po druhé světové válce. Dnes se jeví příliš ostré oddělování politických a sociálních dějin jako stanovisko překonané, i když z praktických důvodů a vzhledem k zavedené institucionalizaci (kateder, ústavů, oddělení atd.) nadále udržované.

Dvojití pojetí sociálních dějin. Dosud byly vypracovány dvě různé strategie, dvě pojetí sociálních dějin jako integrující vědy:

1. sociální dějiny chápané jako dějiny společnosti ve smyslu německy pojatých „*Gesellschaftsgeschichte*“, což je orientace určovaná převážně sociologií a širěji „společenskými vědami“, v níž se sociální historie v jádře stává „historickou sociologií“;

2. sociální dějiny chápané jako dějiny lidské „zkušenosti“, paměti a představ (reprezentací) atd., což je orientace určovaná především kulturní antropologií, případně etnologií. Mezi oběma přístupy (a současně pokusy „konstituovat“ sociální dějiny jako obor a „univerzitní disciplínu“) existuje napětí, ale právě v tomto plodném napětí, v pokusech o oddělení a vymezení nových pojetí vůči dosavadním se tato disciplína utvářela a definovala.

Po pravdě řečeno však z původních nároků německé „historické sociální vědy“ na celostní dějiny (*Gesamtgeschichte* - termín J. Kocky) nebo francouzské „totální historie“ na skutečně integrující poslání sociálních dějin jako jakéhosi centra věd o člověku dnes již mnoho nezbylo. Zdeněk Vašíček konstatoval, zejména s ohledem na francouzskou situaci, že se sociální historie pěstovaná v „Annales“ stala spíše „vyznáním víry“ těch historiků, „kteří chtějí integrovat *netradiční přístupy* k historii“, že je to tedy spíše „společná firma“ než škola nebo směr. Rovněž francouzští kritikové „Annales“ poukazují dnes na jejich „rozdrobenost“ do řady vzájemně téměř nesouvisejících orientací a individuálních inovací (F. Dosse).

Odlíšnost přístupu v Německu a ve Francii. Všichni historikové dějepiscevtví 20. století ve svých přehledech také podtrhují odlíšnost zájmu sociálních historiků v Německu a ve Francii, a to hned ve dvou směrech:

1. v časovém zaměření, kdy ve Francii je velkou doménou sociálních historiků doba raného novověku 16.-18. století, kdežto v Německu daleko převládají studie o 19. a 20. století;

2. v používaných konceptech, kdy v Německu (např. v díle H.-U. Wehlera, J. Kocky a „bielefeldské“ školy) se akcentuje užití teorie modernizace, k níž mají francouzští historici poměrně kritický vztah, zatímco ve Francii se široce uplatňuje (v Německu jen marginálně a opožděně vnímaný) koncept Braudelova „historického času“, dělicího se na čas krátký, registrující prchavé události politiky, na čas středně dlouhý, v němž je možné sledovat různé struktury (ekonomické, sociální i mentální), jejich trvání a pomalé přeměny, až po čas dlouhého trvání (proslulé „*longue durée*“), vyhrazený pro staleté pomalé procesy biologických, demografických či ekonomických změn apod. Také francouzský požadavek na studium „dějin mentality“, vznesený už L. Febvrem a rozvíjený pak zájmem o studium paměti, obraznosti (*l'imaginaire*) a kolektivní představy, pronikl do Německa až v posledních letech zásluhou překladů a prací některých mladších německých historiků, hlásících se ke kulturně-historické antropologii.

Podmínky vývoje ve střední a východní Evropě. V poněkud jiné situaci jsou historici v Maďarsku, Polsku a patrně v celé východní Evropě, kde vznikalo dějepiscevtví sociálních dějin tak trochu „utajené“ a zčásti zkomolené, pod příkrovem a tlakem oficiálního marxismu-leninismu. Tady bylo dlouho v pře-

vaze nejen obsahové a institucionální oddělování sociálních dějin od dějin hospodářských, nýbrž také zúžené pojetí sociálních dějin vůbec (nemluvě o málo frekventovaném pojmu „sociálních dějin“ v marxistické terminologii). Podobně jako se tu v dějinách hospodářských studoval hlavně fenomén průmyslové revoluce s cílem dopátrat se jejich sociálních důsledků, orientovalo se bádání v sociálně-politické oblasti přednostně na postavení spodních sociálních vrstev a tříd, na dějiny třídního boje a sociálního hnutí. K tomu účelu byla také v těchto zemích pěstována speciální disciplína dějin dělnického hnutí (kde ovšem již v 60. letech měl značný vliv ve Francii a v Německu až později oceňovaný E. P. Thompson či Labroussova „škola“ ve Francii). Vedle toho projeví východoevropští historici zájem také o marginální skupiny „banditů a psanců“ či o „hnutí davu“ (pod vlivem E. Hobsbawma, G. Rudého, T. Cobba aj.). Ale snad nejvíce podnětů přišlo do proudu se rozvíjejících disciplín dějin měst a zejména historické demografie z Francie (J. Havránek, E. Maur, P. Horská, M. Svatoš aj.). Německá historiografie sociálních dějin (strukturní dějiny) byla sice u nás rovněž sledována a občas kritizována z „marxistických pozic“, ale její vliv se projevoval (i vzhledem k agresivnímu tónu polemik historiků NDR s údajnou „západoněmeckou falsifikací historie“) jen přídušeně, zašifrovaně (např. u O. Urbana nebo J. Matějčka).

3.4 SOCIÁLNÍ DĚJINY JAKO DĚJINY SPOLEČNOSTI?

Pojem společnosti. Veškeré debaty o vymezení pojetí sociálních dějin ovšem stojí a padají s definicí pojmu *společnost*. Jsou známé výroky některých britských liberálů i konzervativců (Lady Thatcherová) z nedávné doby, kteří „nevědí, co je to společnost“, znají jen jedince a jejich různá seskupení.

Americký historik evropského dějepisectví Georg G. Iggers se po studiích v Americe systematicky zabýval především německým dějepisectvím od Ranovy školy až po současnost. Odtud přešel k celoevropské komparaci a zahrnul jako jeden z mála současných historiků do dějepisectví v rovné míře jak historii intelektuální a dějiny idejí, tak také historii sociální. Ve svém přehledu současného stavu historiografie definuje společnosti (v plurále) jako „entity nebo komplexy, které se vyznačují strukturálním nesouladem a vnitřními konflikty“ a mají v sobě zakódovány „elementy změny“. Konstatoval, že v minulosti ani v současnosti nejsou nikde společnosti, které by byly dokonale integrované a dokázaly by se regulovat, aniž by docházelo ke konfliktům. K nim dochází jak mezi elitami či skupinami elit, tak mezi dominujícími a podříze-

nými skupinami. Tyto konflikty pak poznamenávají natolik hodnoty a normy každé společnosti, že absolutně objektivní historie ani sociální dějiny, stojící jako by nad konflikty minulosti, jsou nemožné. Avšak historik má právě prostřednictvím kritické sociální historie možnost zabránit, aby byly hodnotící a vysvětlující normy a kategorie ovlivněny stanovisky dneška či zájmy zvláštních skupin. Perspektiva „dneška“ je přitom určována novými podmínkami historické práce, jež jsou dány rozšířením „světa“ z evropské na globální dimenzi, technickými a kulturními změnami moderny a postmoderny, moderního kapitalismu a průmyslové společnosti, vzestupem jedněch a úpadkem jiných tříd, elit a národů v posledních stoletích. Podle Iggerse má sociální historik právě díky vlastnostem a metodám sociálních dějin dobré předpoklady ke kritické sebekontrolě, ale musí dbát o to, aby nerekonstruoval dějiny z perspektivy dnešní politiky nebo dnešních morálních představ a norem, ani podle apriorních schémat dějinných epoch. (Viz G. G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, 2. vyd. 1985). To je úkol o to těžší, že právě sociální historik (podobně jako historik soudobých dějin) pracuje pod velmi silným tlakem přítomnosti a je už svým úzkým propojením se sociálními vědami více než jiné historické subdisciplíny „dítětem přítomnosti“, která se ustavičně mění a spolu s ní i otázky, témata, módy, teoretické výpůjčky a koncepty jiných sociálněvědných disciplín (Y. Lequin).

Ve vývoji sociálních dějin jako historické praxe lze zřetelně odlišit dva základní významy konceptu „společnosti“:

1. Prvý významový pól pojmu *společnost* odkazuje k hierarchickému modelu moci, k panství, které je ale historicky podmíněno specifickou „konstelací“ vnitřních sil; jde tedy o *strukturované panství* (termín sociologa Hanse Freyera, který převzali i sociální historikové). Na základě toho např. Otto Brunner (1952) chápal sociální dějiny jako *způsob nazírání na dějiny*, při němž stojí v popředí „vnitřní výstavba a struktura lidských svazů“.

2. Druhý pól chápe společnost jako celost a jako základní element dějin; dějiny se dějí tak, že se „pohybuje“ společnost a jsou to její „vlastní“ síly, neodvozené např. od politiky, od moci státu atd., jež dávají dějinám směr. V tomto významovém smyslu studoval společnost jako dějiny civilizace či kultury na přelomu století Karel Lamprecht a jeho *Kulturgeschichte*, s připomínkou, že už před ním s podobnými názory vystoupil Lorenz von Stein. Později se jim blížil marxismus, zejména svou představou „pokroku v dějinách“ a pokusy o určení „formací“ společnosti v odlišných dějinných epochách.

Mezi oběma póly, z nichž první odkazuje na dějiny sociálních skupin, v něž je společnost rozdělena, a druhý se odvolává na integrovanou společnost ja-

koby nadanou vlastním „organickým“ životem, existují četné přechody a varianty.

Historismus a sociální dějiny. Stojí za to porovnat obě uvedená pojetí sociálních dějin s názory historismu v dějepisectví 19. století. Podle něj jsou „dějiny“ určovány:

- jednáním lidí, a to především lidí významných a politicky řídicích (král, dvůr, generalita atd.);

- idejemi těchto lidí, případně duchem celé doby, vyjadřovaným jejich učenci, umělci a politiky, kteří z těchto idejí formulují program, podle něhož pak jednají, srážejíce se při tom s jinými;

- dichotomií napjatého vztahu mezi ideálem a realitou (mocí), personifikovaného v názorovém a mocenskopolitickém či ekonomickém střetu významných osobností, vůdců, hrdinů a tradičních nositelů moci vůbec.

Jádrem dějin, tím, o čem stojí za to psát, je tudíž historie politicky významného jednání jako střetu ideálu s prostředím, jež panovníka a politika omezuje, nutí ke kompromisům či dostává do konfliktů, v nichž buď „dramaticky“ a tragicky „zahyne“, nebo má úspěch (podle míry tohoto úspěchu, zejména ve prospěch „národních zájmů“ se pak utvářejí hodnotící měřítka „velkých mužů“ v dějinách). V podstatě jde o prosazení vůle velkých osobností nebo elit v dějinách a historie se podobá divadelnímu dramatu.

SD a dichotomie věd o jedinečném a věd generalizujících. Vůči shora vymezenému úkolu historie událostní a politické, situačně vázané historie, znamenalo ovšem zařazení sociální problematiky do historického bádání jen dodatečně pozorovaný kontext. Sociální dějiny vřazené do dějin událostních jsou pak a) sociálním pozadím pro jednání rozhodujících sil, b) nebo jsou nazírány jako pasivní „materiál“ v rukou panovníka a politiků, z něhož utvářejí svoje představy a materializují je. Obě tyto možnosti jsou z hlediska sociálního dějepisectví nedostatečné.

Naproti tomu jsou vcelku pádné výtky představitelů klasického historismu 19. století, že tzv. dějiny společnosti v sobě nesou nebezpečí velkého schématu, při němž se apriorním určením dějin podle střídajících se „formací“ (formulovaných podle kritérií materialistických nebo duchovních a morálních) mohou zakrývat nedostatky v historické heuristice a v práci s prameny. U příliš sociologizujících a generalizujících forem sociálních dějin je skutečně vždy nebezpečí, že se historické poznatky „mediatizují“, to znamená přizpůsobují se v procesu jejich zprostředkování komunikacemi a médii abstraktnímu a obecnému schématu, čímž se v průběhu zpracování a interpretace ztrácejí všechny pracně získané poznatky událostních dějin a ideje panovníků a politiků i dějiny se redukuje na banality. Celý „průběh“ historického dění je tak převáděn na vývojo-

vý proces, v podstatě předem daný jakýmsi automatickým prosazováním idejí pokroku nebo zákonitostí marxistické dialektiky. Ani Weberova metoda ideálních typů při vypracování „globálních“ interpretací společnosti, která byla pokusem tento nedostatek obejít a umožnit, aby historikové mohli pracovat s jedinečnými událostmi a fenomény, aniž by se přitom odřízli od předností generalizujících metod a postupů práce, se ani ve své době, ani v Německu až do 60. let nesečkala s velkým přijetím. Dodnes pochybuje mnoho historiků o vhodnosti podobných generalizací, neboť „ideálnětypické“ konstrukce vedou sociální vědce i historiky příliš často k spekulativním a empiricky neprokázaným interpretacím.

Metody sociálních dějin se v tomto smyslu vyčerpávaly ve vyhledávání generalizací schopných zachytit „duchovní strukturu“ epochy, takže dějiny by se redukovaly na velká sociologizující schémata. Tím se ovšem dějiny ve smyslu „obrazu dějin“ ochuzovaly a ztrácely emoční a estetickou působivost, neboli přestávaly být skutečnou historií.

Recepte sociálně historické perspektivy a metod v práci politické historiografie. Velký odpor k sociologické redukci historie ze strany politických historiků je proto pochopitelný. V posledních desetiletích jsme však také svědky podstatné recepte sociálněhistorické perspektivy a metod i v práci „čistě“ politických historiků. I když pro ně vždy zůstali základním předmětem výzkumu jedinci, připouštěli již dříve přínosnost sociálních dějin tam, kde se do centra výzkumu dostávaly svazy a skupiny lidí (např. při studiu „okolí“ panovníka nebo parlamentního systému v moderních demokraciích). V této souvislosti stojí např. za povšimnutí opožděná, ale od 60. let velice široká recepte konceptů *dvorské společnosti* sociologa Norberta Eliase u vysloveně politických historiků. V podstatě s použitím prostředků sociálních dějin N. Elias ukázal velké evropské monarchické dvory s jejich ceremoniály a symboly jako specifické *milieu*, v němž lze nalézt zdroje evropského životního stylu a zvláštnost evropské civilizace. Pokud jde o moderní parlamentní systémy, pak do politické historiografie rovněž významně proniká sociálněvědně orientovaná politologie, zejména americká.

Už jen z hlediska tradice politické historiografie by tedy náleželo sociálním dějinám postavení subdisciplíny nebo dílčí vědní disciplíny, jež je pracovním polem historiků nebo spíše sociálních vědců pracujících někde mezi sociologií, ekonomikou a historií. Takové také bylo v meziválečném Německu (historiky spíše trpěné než uznávané) postavení nemnohých sociálních historiků, jako byl již zmíněný Otto Hintze, Eckart Kehr a jiní, vesměs stoupců „primátu vnitřní politiky“ před „zahraněční politikou“ při studiu dějin Německa. Není divu, že jejich průkopnické práce byly znovu objevovány a vydávány až po césuře let na-

cionálního socialismu, počínaje 50. lety (např. v antologii vydané H.-U. Wehlerem, *Moderne deutsche Sozialgeschichte*).

3.5 MARXISMUS A SOCIÁLNÍ DĚJINY

Přínos i zátěž marxismu pro sociální dějiny. Při rozšíření „sociálního pojetí“ v historiografii sehrálo od druhé poloviny 19. století velkou úlohu vynoření „sociální otázky“ a k tomu difuze marxismu. Marxismus už svým materialistickým pojetím dějin, dělením společnosti na antagonistické, spolu zápasící třídy a pozdvižením námezdního dělnictva v budoucího hegemona společnosti nevyhnutelně vyvolal v evropské historiografii zájem o sociální dějiny, ba někdy s nimi byl i ztotožňován. První velké zázemí získal po vzniku SSSR, ale k jeho největšímu rozšíření došlo po druhé světové válce mocenskými zásahy zvenčí a shora, když byl v zemích sovětské imperiální sféry povýšen v podobě marxismu-leninismu na oficiální ideologii. Ta se stala závaznou také pro historiografii v těchto zemích. V důsledku mocenského prosazování dogmatismu v teorii a diktatury stranických centrál v praxi byl však marxismus-leninismus stále méně akceptovatelný i pro levicové nebo kriticky smýšlející západoevropské historiky. Obdobný proces vnitřního rozchodu s touto ideologií jako závaznou metodologií započal v 60. letech i mezi marxistickými historiky v zemích střední a východní Evropy pod sovětskou kontrolou. Nebyl však, až na výjimky, veřejně deklarován, projevoval se spíše nepřímou, např. příklonem ke studiu raných děl Marxových, útekem ke studiu dějin předkapitalistického období a v neposlední řadě snahou o prohloubené studium sociálního vývoje za kapitalismu a socialismu bez ohledu na dogmatické normativní směrnice. Citáty z děl klasiků marxismu-leninismu se stávaly postupně jen jakousi ochrannou kamufláží, chránící ne zcela konformní obsah před ideologickou cenzurou.

Kritika materialistického determinismu. Oficiální historiografie v socialistických zemích však vystupovala vůči těmto proudům doma i v cizině konfrontačně. Jako reakce proti marxismu se na sociální dějiny v západní Evropě a v nekomunistických zemích světa přenesla výtky, že jejich zájem o člověka sdruženého ve skupinách, vrstvách a třídách, stejně jako jejich spojení hospodářských a sociálních dějin a důraz na „struktury“, determinující dějinné události, popírají význam jednání a svobodné volby alternativ člověka i jedince v dějinách a snímá z lidí morální odpovědnost za jejich činy.

Avšak ve skutečném vývoji historiografie nelze dogmatické a omezující marxistické dějepisectví ztotožnit s rozvojem sociálních dějin. I když se na tomto

rozvoji podílely také skupiny a „školy“ historiků, kteří se v různých fázích svého vývoje považovali za marxisty nebo alespoň přijímali některé Marxovy metodické podněty, marxismus jako politicky a ideologicky daný teoretický model skutečnosti a vztahů ekonomie - politiky - kultury byl už svým násilným monopolem v zemích „socialistického tábora“ a později „reálného socialismu“ pro většinu historiků západní Evropy a v zámoří nepřijatelný. Byl také, i přes kontakty udržované na úrovni světových historických kongresů a v rámci různých bilaterálních dohod, ve světové obci historiků v podstatě odmítnut. Jeho šíření se už v letech 1948-1956 velmi zbrzdilo a jak to v poslední době ukázal americký historik Toni Judt a jiní, nejmladší generace historiků se nejpozději k roku 1956 - roku revoluce v Maďarsku a nepokojů v Polsku - od komunismu a marxismu odvracela i v zemích, jako jsou Francie a Itálie, tj. v zemích se silnou pozicí komunistických intelektuálů a jejich soupeřů.

Od 60. let pak všeobecně u západních intelektuálů, včetně historiků, ztratil veškerou přitažlivost. Stalo se tak nejen v důsledku rozdělení Evropy studenou válkou a ideologickým soupeřením bloků. Marxismus neuspokojoval historiky nejen svou rigidností, trváním na monokauzálním výkladu dějin a příliš optimisticky „naivním“ setrváváním na koncepci pokroku v dějinách. Odpuzoval je i samotný příklad vývoje historické praxe v zemích „socialismu“ svým vytyčením a prosazováním „principů“ jako je „stranickost“ a „politická angažovanost“. Kontrola nad historiky ze stranických sekretariátů strhávala Clio z role božské múzy do postavení služebné děvky.

Angažované dějepisectví marxistické a nacionalistické. Je jistě charakteristické, že se v nástinech nejnovějšího dějepisectví v zemích jako jsou NDR či Rumunsko často objevuje metafora „zajaté Clio“, „Clio služky či nevěstky“ apod. Až do převratů revolučního roku 1989 si však světová veřejnost a také západní historiografie málo všimla jiné formy angažovaného dějepisectví, která se z „druhé pozice“ stala brzy formou první a v současnosti nejnebezpečnější - totiž propagandy integrálního nacionalismu. V Rumunsku a na celém Balkáně byla postupující nacionalizace historiografie vůbec - a rovněž sociálních dějin - patrná hned od 50. let, a to ve velmi nápadné formě. Avšak s různými, víceméně zastřenými podobami „nacionalního komunismu“ bylo možné se setkat v historiografii celé východní a střední Evropy.

Hospodářské a také sociální dějiny přitom právě v těchto zemích významně přispěly ke kritickému výzkumu nacionalismu, který byl namnoze zcela souměřitelný s výzkumy západních sociologů a antropologů (Ernest Gellner a Miroslav Hroch, ale také práce Jana Havránka, Jiřího Kořalky, Otty Urbana nebo na „německém válečném zážitku“ a nacismu rozvíjený výzkum extrémního nacionalismu v pracích Bedřicha Loewensteina).

Západní marxisté mezi historiky a jejich vývoj. Pro praktikování sociálních dějin nebylo zcela bez významu, že se velká část sociálních historiků po druhé světové válce ve svém osobním vývoji s marxismem setkala; tato zkušenost, často jejich mládí, je i přes brzy následující deziluzi nějak poznamenala. Historici „druhé generace“ francouzské skupiny *Annales*, stejně jako němečtí protagonisté „bielefeldské školy“ si K. Marxe vážili jako klasika sociálního a ekonomického myšlení 19. století. Ovšem mnohem více než svým bezprostředním vlivem ovlivnil pojetí a praxi sociálních dějin marxismus jako určité ideové dědictví 19. století, sice kritizované a překonávané, ale v kombinaci s jinými myšlenkovými proudy na Marxe a marxisty konce 19. století navazující. Zejména v německém prostředí se uplatnil kritický marxovsko-weberovský model a „kritická teorie“ filozofů „frankfurtské školy“ 20. a 30. let v tzv. „moderních sociálních dějinách“ či v „historické sociální vědě“ (bielefeldská škola, okruh časopisu *Geschichte und Gesellschaft*). Ve vývoji francouzské dějepisné „školy“ a časopisu *Annales* nebo spíše na jejím okraji (v díle Ernesta Labrousse a „labroussovců“) vedly kriticky přejímané podněty marxismu ke zkoumání sociálních dějin revolucí 19. století, ale také „dějin buržoazie“ či dělnického hnutí a politických stran. V italském prostředí se po druhé světové válce, díky kultu Antonia Gramsci, „gramsciovské“ dějepisectví stalo na celá desetiletí hlavní protívahou dějin idejí a politických dějin v tradici Benedetta Croceho. V anglosaské historiografii sociálních dějin, zejména v okruhu skupiny historiků kolem časopisu *Past and Present*, byly velmi nedogmatickým a kritickým způsobem přijímány Marxovy podněty při studiu anglické revoluce 17. století, „průmyslové revoluce“ v Anglii nebo v pracích o formování „moderních tříd“, zejména dělnictva v 19. století. Na kulturně a filozoficky orientovanou studentskou generaci a „novou levici“ 60. let na evropském kontinentě, v Anglii a Americe zapůsobil také Gramsci, retrospektivně byli „objevováni“ též Trockij či Bogdanov, stejně jako Rosa Luxemburová a jiní *kritikové ortodoxního marxismu-leninismu*, etablovaného v zemích „reálného socialismu“. Stejně tak zanechali mezi filozofy a historiky na Západě určitý vliv maďarský marxistický filozof Geörgy Lukács a jeho žáci. Tento vliv zasahoval i do zemí reálného socialismu, přispívaje tu k erozi ortodoxního marxismu-leninismu, což se projevovalo „revizionistickými“ výklady a interpretacemi (srv. např. vývoj polského filozofa Leszka Kolakowského, který se později, v exilu stal také významným historikem marxismu). Všechny tyto „marxismy“ s velmi širokým názorovým rozpětím vedly ovšem historiky sociálních dějin k určité orientaci ideové a politické a stavěly je jako občany v dobových politicko-historických a ideových sporech spíše „nalevo od středu“. Také v Německu (SRN) je zřetelná určitá afinita mezi „moderními sociálními dějinami“ a politickými sympatiemi mnoha

historiků této orientace k sociální demokracii nebo odborům, v Británii k Labour Party nebo k angažovaným hnutím pacifistů, odpůrců nukleárního zbrojení a intelektuálů angažovaných v „nové levici“ apod. Mnozí z nich také programově spojovali sociální dějiny s projektem „historie zdola“, studované z perspektivy anonymních „obyčejných lidí“. Z polemického zaujetí proti historii, v níž promlouvají jen prameny psané „nahore“, elitami, se v tomto prostředí rozvíjel výzkum dějin „mlčící většiny“.

3.5.1 Příklad sociální historie „školy“ Ernesta Labrousse a jejich „marxismu“

Ernest Labrousse a škola Annales. Složitou otázkou aktiv a pasiv západoevropského marxismu či neomarxismu v oblasti sociální historie je nutné studovat na konkrétním vývoji jednotlivých směrů a škol. Profesor pařížské Sorbonny Ernest Labrousse, se stal od konce druhé světové války jedním z nevlivnějších autorů kolem časopisu *Annales E. S. C.* (ač nepatřil k jádru redakce a „jeho“ časopisem se stal spíše *Le Mouvement social*). Původně ekonom a hospodářský historik, studující „krizi Ancien Régime“ před Francouzskou revolucí na vývoji cen obilí a hospodářské situaci jednotlivých vrstev francouzské společnosti, sdílel ovšem s Marcem Blochem i Lucienem Febvrem, zakladateli *Annales* v roce 1929, jejich zájem o společnost, v níž jednotlivé sociální skupiny s empiricky nevyjasněnými dimenzemi jednájí ve složitých hierarchiích sociální moci a prestiže. Byl to E. Labrousse, který zakotvil ve Francii jak koncept *struktury*, tak i disciplínu moderních sociálních dějin v jejích nejdůležitějších poválečných tematikách. Vzhledem k jeho osobnímu badatelskému zájmu bylo logické, že vedle pojmu *struktura* se klíčovými koncepty staly pojmy *krize* a *revoluce*. Labrousse se také shodoval s Fernandem Braudelem ve spojení sociální historie s hospodářskými dějinami a v rozlišení dvou rovin času. U Labrousse se tak stalo v pojetí dvou „conjunctures“, jednak krátkodobé konjunktury, jež vzestupem cen přinesla rolnictvu těsně před Francouzskou revolucí zlepšení jejich situace, a jednak dlouhodobé konjunktury, vyznačující se stoupáním příjmů jednotlivých skupin obyvatelstva Francie. Podle typologie pozemková renta - zisk - mzda Labrousse pak odvodil postoj velké společenské skupiny či „tříd“, aristokracie a buržoazie s pozemkovým majetkem, obchodní a průmyslové buržoazie a lidových skupin. Ještě v 70. letech se stal spolu s Braudelem hlavním redaktorem vícesvazkové reprezentativní syntézy hospodářských a sociálních dějin Francie.

Labrousse a skupina marxistických historiků ve Francii. Labrousse spojovalo s marxismem též krátké členství v Komunistické straně Francie počátkem 20. let, kdy byl jako mladý ekonom jedním z redaktorů deníku *l'Humanité*

té, a po této epizodě stálá spolupráce s francouzskou socialistickou stranou SFIO. Jeho marxismus byl velmi nedogmatický, ale spolu s jeho ekonomickým vzděláním přece jen zabarvoval jeho interpretaci sociálních dějin určitým „ekonomickým materialismem“. Labroussova metoda měla velikou přednost: umožnila sociální historii zbavit se vágního „nominalismu“, tj. prázdných a neprokázaných generalizací o boji tříd. Namísto toho dokázal Labrousse s pomocí kvantifikovatelných pramenů a statistik přesně změřit distance v sociální hierarchii francouzské společnosti a také účinky „dominance“ vyšších tříd. Labrousse vedl své žáky, zejména při zkoumání konkrétního složení francouzské buržoazie, ke kritickému postoji vůči příliš obecné charakteristice „vládnoucích tříd“ jako skupiny majetných a mocných lidí. Žádal na nich, aby prokázali v pramenech sociální pohyby, které provokují a podněcují neustálé proměny v seskupení individuů i kolektivů uvnitř historické *sociální formace*. Nikdy se však výslovně nehlásil k marxismu ani k „primátu materiálních dějin“, ale nevedlo mu, že mezi jeho spolupracovníky marxisté byli, např. Pierre Vilar, teoretik-epistemolog a historik Katalánska, opírající se o vynikající znalost Marxových spisů, nebo Jean Bouvier, historik francouzských bank, se kterým spolupracoval dlouhá léta také François Furet. Labrousse se pokusil svoje vlastní práce o ekonomicko-sociálních příčinách Francouzské revoluce v 18. století rozšířit na výzkum motivů a příčin francouzských revolucí 19. století. Pracoval při tom s hypotézou o „krizi starého typu“, vyvolané v převážně agrární ekonomice čas od času se opakující neúrodou a drahotou.

Řada Labroussových žáků zpracovala v impozantních monografiích hodnotné regionální studie o francouzském venkově, zpravidla v dlouhých časových průřezech od 18. do konce 19. století, někdy ještě dále. Labrousse sám zdůvodnil význam regionálních dějin rurálních i městských v rozsáhlé předmluvě k jedné takové disertaci (G. Dupeux) a v referátu pro světový kongres historiků v Římě roku 1955, kde představil i mamutí projekt výzkumu dějin „evropské buržoazie“. Labrousse koncipoval tento projekt (dvacet let před obdobným, metodicky už poučenějším projektem Jürgena Kocky a bielefeldské školy) nepředpojatě a neschematicky, ale poměrně málo teoreticky, na základě empirického „skládání“ obrazu „třídy“ v její regionální diverzitě (navazoval přitom na názory George Lefebvra a George Bourgina a na další starší historiky sociálních dějin revolucí ve Francii 18. a 19. století).

Několik desítek prací Labroussových žáků, které byly při práci na tomto projektu napsány během asi třiceti let, od 50. do 80. let, je poznamenáno přirozenou proměnou některých konceptů i orientací dvou autorských generací. Právě na Labroussově týmu je možné pozorovat, jak je sociální historie silně spjata s přítomností a jejími proměnami. Přesto je obraz zejména francouzského ven-

kova a života rolníků na přechodu od „starého režimu“ k moderně, který tímto výzkumem vznikl, vysoce oceňován i jeho kritiky. Horší tomu bylo - s výjimkou Paříže (studie A. Daumardové), Lyonu (Y. Lequin) a několika dalších - u výzkumu měst, kde se ukázala daleko větší diverzita podmínek a nejednotnost měřítek.

V 60. letech se na jedné straně otevřely některé archivy daňových úřadů, notářské zápisy atd. a současně začal nástup počítačové technologie, dávající velké naděje na masivní zpracování velkého počtu dat, avšak na druhé straně se začala ukazovat nejednotnost měřítek a koncepčního rámce v jednotlivých disertacích velkého týmu Labroussových spolupracovníků. Kriticky byl posuzován záměr (a skutečně se neosvědčil) sestavit pro všechny francouzské oblasti jednotný „socioprofesionální kód“ obyvatel. Ukázalo se totiž, že složení buržoazních profesí, tedy toho, co bylo později v Německu zkoumáno v komparaci s dalšími evropskými zeměmi jako tzv. *Bildungs- und Besitzbürgertum*, je skupina nebo spíše soubor skupin s neobyčejnou diverzitou. Totéž prokázaly studie o dělnictvu, odborech a jiných formách dělnického hnutí (M. Perrot, J. Maitron Y. Lequin a další). Tak se paradoxně s každým dalším úspěchem v mapování dějin jednotlivých velkých skupin zvyšoval dojem nepřehlednosti, plastičnosti každé „třídy“ či skupiny. Zato se pokročilo ve výzkumu marginálních skupin, kriminálních živlů, tuláků a bezdomovců, prostitutek, stejně jako dějin „sociálně disciplinujících“ institucí (koncept M. Foucaulta), tj. azylů a nemocnic, vězení, deportovaných atd. Už od 60. let tak začínal i uvnitř týmu převládat dojem nevyhnutelného rozpadu a nezdaru velkého projektu. Po odchodu Labrousse z řídicích funkcí a po jeho smrti bylo těžiště výzkumu přeneseno z oblasti úzce definované sociální historie na „mikrostudie“ hierarchie v podniku, vztahy patron/zaměstnanci, ideologii podniku, ale nově také na otázky sociability a solidarity spolkového života, činnost ideových spolků a „společností myšlení“.

Labroussovská škola měla nepochybně blízko k marxismu, nebyl to však ani marxismus-leninismus, ani marxismus II. internacionály a K. Kautského. Její přístup k výzkumu nebyl ovlivněn apriorními schématy.

Problém jednotícího projektu empirických studií sociální historie a krize „labroussovců“. Bylo však stále zřejmější, že francouzské sociální historii chybí jednotící vize a projektová homogennost. Krizový vývoj pak urychlil pařížský máj 1968 a následující velké změny spolu s reformou vysokého školství. Odpor studentů proti nacionalismu a konzervativním tradicím je často strhával do polemik, v nichž se neoddelitelně mísila vědecká a politická či ideologická stanoviska, zejména v době studentských revolt 1968-70 a v následných přetrvávajících hnutích „nové levice“.

Přesto nemůžeme sociální dějiny ztotožňovat s jedinou, převážně levicovou politickou orientací. Například zájem o úlohu elit v dějinách, zejména o tradič-

ni elity (šlechtu, velké podnikatele a vysokou byrokracií), přitahoval ke studiu historického vývoje sociálních skupin i velmi konzervativní historiky v Německu (Rankova společnost) a stejně tomu bylo i jinde. Rovněž sblížení mezi etno-metodologií a sociálními historiky znamenalo napojení na tradiční výzkum „lidu“ a na regionální a zemské dějiny, jež měly zejména v Německu, ale i jinde v Evropě často velmi blízko ke konzervativně nacionálním kruhům.

Z toho též obecně vyplývá, že pro ustavení sociální historie jako *vědeckého oboru* bylo rozhodující, že se prosadil na univerzitách, které v zásadě garantují, příp. vyžadují na učitelích politickou nezávislost a kritičnost ve chvílích, kdy nevystupuje v roli občana, nýbrž vědce a pedagoga. I když se ve velkých diskusích historiků v západní Evropě v 60.-80. letech velice často právě sociální historie stávala jedním z předmětů konfliktu, otázka ideového vlivu různých „marxismů“ či politická afinita historiků přitom hrála jen podřadnou roli.

3.6 POJETÍ SOCIÁLNÍCH DĚJIN V UŽŠÍM SMYSLU

Současné základní směry SD. Vedle chápání sociálních dějin v širokém smyslu jako perspektivy a orientace, jak jsme je charakterizovali výše, se prosadilo pojetí sociálních dějin v užším smyslu, jako určitý specifický historický směr event. přímo historická subdisciplína. Takto pojaté sociální dějiny se dnes rozpadají do velkého množství škol, pojetí, které je obtížné definovat jako jednotu. Pro přehlednost bychom mohli mluvit o několika základních tendencích či proudech:

1. Ustálený proud a obor hospodářských a sociálních dějin.

2. Sociální dějiny jako rozšíření politických dějin („politické sociální dějiny“), s větším důrazem na sociální podmíněnost politiky, na „socioekonomické zázemí“ politiky, na dějiny sociálních hnutí, recepce politických idejí ve společnosti apod. Charakteristickým příkladem je rozsáhlá produkce francouzských spolupracovníků a žáků Ernesta Labrousse, např. Jaques Rougerie, Rolande Treppe, Madeleine Réberieux a další.

3. Sociální dějiny jako dějiny společnosti, viděné v procesu jejich proměn, v jejich relativně stálých strukturách i ve vývoji jejich tříd, vrstev, sociálních skupin a profesí. Patří sem např. historie „procesu modernizace“ stejně jako dějiny byrokracie, alfabetyzace a školství, geneze a vývoj měšťanstva a buržoazie, dějiny dělnické třídy a dělnických hnutí a stejně tak i dějiny „zaměstnanců“ a profesí (např. lékařů, advokátů, inženýrů atd.). Především na tomto poli se profilovala sociální historie v SRN (srv. sborník *Sozialgeschichte in Deutschland*, sv. I-IV, 1986-87, jmenovitě zejména J. Kocka, H.-U. Wehler, H. J. Puhle,

H.-G. Haupt, W. Schieder a další), silně je zastoupena tato sociální historie také ve francouzské a americké historiografii (a sociologii s historickým zájmem), zejména pokud jde o rychle se rozvíjející oblast studií o „profesích“ (V. Karady, Ch. Charle, G. Wright aj.). Je reprezentována také již v české produkci (sborník red. Jan Havránek a Petr Svobodný, 1996).

4. Sociální dějiny ve spojení s kulturními dějinami, s důrazem na interakci sociální a kulturní „skutečnosti“. Prioritním předmětem zájmu se zde stávají nikoliv politické nebo sociální útvary „o sobě“, nýbrž „sociální reprezentace“ o nich, představy, mentality, zvyky, jimiž se teprve v „realitě“ života společnost strukturuje a diferencuje. Ve vývoji většiny „labroussovských“ historiků kolem *Annales* a v pracích jejich žáků došlo od 80. let k pochopení, že hranice mezi „třídami“ nejenže nejsou tak ostré, aby s nimi historik mohl pracovat jako s „přirozenými“ entitami, nýbrž že obecně platí: sociální třídy, vrstvy a skupiny jsou „strukturovány“ jako určitá konstrukce teprve lidskými představami a jejich sociálním rozšířením. Např. o tom, kdo patří do konstrukce „dělnické třídy“ spolurozhodovali filozofové, ideologové, řečníci a militanti určitých hnutí tím, že konstruovali, formulovali a šířili určité představy o tom, kdo je dělníkem a co je dělnická třída. To znamená, že teprve odhacením „sociálních reprezentací“ můžeme dospět k chápání dobového pojetí „sociálna“, sociálních hierarchií a vztahů (srv. ve Francii na Université de Paris I, centrum pro sociální a kulturní dějiny, Antoine Prost).

5. Sociální dějiny spojované s historií člověka (populací, lidstva) v netradičně integrovaných vědních seskupeních jako jsou např. *ekohistorie* (zakotvení člověka v přírodě čili interakce lidstvo - příroda), *klimahistorie* (dlouhé proměny klimatu ovlivňující „rytmus“ změn v dějinách lidstva), *psychohistorie* (historické práce orientované na psychoanalytické postupy a hlubinnou psychologii) atd. Patří sem ale též různé specializované „studie“ (město, gender, mládež), které nerozlišují hranice mezi minulým a přítomným časem, a nejsou proto zadatelné „jen“ mezi historické disciplíny. Zvláště pronikavý vliv měl francouzský historik dětství a rodiny Philippe Ariès, z našich historiků lze uvést práce Michala Svatoše, Noemi Rejchertové, Pavly Horské či Ludmily Fialové. (Srv. k tomu nejnovější kolektivní *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, 1996.)

Vnitřní jádro všech směrů sociálních dějin. Všechny uvedené směry a školy „sociálních dějin“ však spojuje zájem o člověka jako „bytost sociální“, nikdy ne izolovanou; v sociálních dějinách jde vždy o „historický vývoj společenských struktur a procesů, vznik sociálních skupin, jejich kolektivního chování a jejich forem jednání“ (W. Schieder). Opakem sociální historie je historie „jednotlivého“, zejména vyprávěného příběhu o jedinečné události, jevu a člověku, pomocí jejich deskripce na bázi pramenného materiálu, zejména archivního.

Sociální historie naproti tomu odmítá vidět události a jevy jako jedinečné, zejména je odmítá vidět jako fenomény izolované, bez kauzálních a funkčních souvislostí a vazeb se strukturami a procesy společnosti (v daném čase a na daném místě). Tyto vazby a souvislosti čili „sociální kontext“ je pro ni dokonce důležitější než přesná narativní deskripce, přesněji řečeno, sociální historik posouvá ohnisko pozornosti z událostí samých na tento kontext a činí z něj hlavní předmět svého výzkumu. Tím se ovšem jednotlivé události dostávají do „srovnatelného“ rámce, ztrácejí na své jedinečnosti a neopakovatelnosti, lze je řadit podle podobnosti a rozdílů, vytvářet z jednotlivých událostí a jevů skupiny a podskupiny, hledat „typické znaky“ a typologicky shodné skupiny, až nakonec ze souvislostí poznávat „systémy“. Právě toto spojuje sociální historii se sociálními vědami.

Inovace a stálost základních tematických polí SD. Historik např. vypráví o politických a sociálních konfliktech, demonstracích, stávkách a vzpourách v určité zemi a určitém čase. Konkrétně sociální „historik protestních hnutí“ se podobně jako sociolog pokouší pomocí teoretických konceptů a modelů, na základě předběžné definice toho, co bude považovat za „sociální protest“, srovnat konflikty v určité společnosti a době, příp. v komparaci několika historických období a společností, a uvést pak poznatky o jednotlivých událostech a jevech do sítě podobnosti a odlišnosti, aby mohl nakonec dospět k „totalitě“ manifestovaných konfliktů. Eventuálně se pokouší tyto poznané souvislosti vyjádřit i tabelárně, v diagramech apod. (srv. pojem „Spannungsdiagramm“, diagram vyjadřující napětí ve společnosti, např. v práci Ch. Tillyho). Systematicky se pak taková „historiografie sociálního protestu“ nebo „konfliktu“ zabývá příčinami a motivy protestu, jeho sociálními nositeli, formami protestu, funkcí a výsledky konfliktu ve společenském systému („úspěch“ či „nezdar“ např. povstání nebo revolucí), racionální a iracionální protestních hnutí, racionálními způsoby řešení konfliktu aj.

Mnoho z těchto inovací sociálních dějin mělo svůj původ vedle Francie či Německa také ve Velké Británii, zčásti též v bývalých anglosaských dominiích, v Kanadě a Austrálii. V anglické produkci se sice objevují „importy“ teoretických vymezení sociálních dějin (neomarxismus, Gramsci, Max Weber a německá teoretická sociologie, Braudel a Annales atd.), ale vcelku se tu historikové drží zásad, jak je zformuloval Harald J. Perkin již v roce 1962: historici sociálních dějin nezkušejí žádné dějiny odlišné od těch, které zkušejí historikové dějin hospodářských nebo politických. Píší o lidech a společnosti v dějinách, nejsou ale většinou ani sociology, ani nepěstují „historickou sociologii“ či „historickou sociální vědu“.

I přes určité národní rozdíly ve statusu a prestiži sociálních dějin, určované vztahy mezi politickou a sociální historií na univerzitách a ústavech, existuje jakýsi konsensuální „střední proud“ představy o tom, kdo jsou historici sociálních dějin a jaká je tematika jejich práce. Jsou to historici, kteří zůstávají na půdě oboru historie, liší se od jiných kolegů otázkami, hypotézami, generalizacemi o společnosti, o „sociálních aspektech“ událostí a epoch, často i použitými druhy pramenů a metodami. Pokoušejí se vrhnout světlo na způsob, kterým se společnost *udržuje a obnovuje* a kterým se rozděluje (distribuuje) prestiž či status. Pozorují, jak se společnosti daří řešit nebo neřešit její vnitřní a vnější problémy (věčný problém „adaptace“ měnícím se podmínkám), tj. domácí napětí či poměr k zahraničí.

Studují různé aspekty dějin prismatem „sociální“, ale nemohou se vyhýbat ani ekonomickým, ani politickým dějinám. Jejich zorný úhel je však jiný: Např. pozoruje-li sociální historik válku, nejde mu o klasické „dějiny bitev“, zajímá jej „stav“, profese vojáků, všímá si selekce a hierarchie důstojnického sboru z hlediska sociální mobility aj. Studuje-li dějiny náboženské, všímá si sociálních podob víry a rituálů, významu poutních míst, kultu svatých, interpretuje význam „angelogie“ pro středověké představy o společnosti a o světském i posmrtném životě (andělé v Bibli a v teologické tradici působili jako „prostředníci“ mezi Bohem a lidmi i jako „zrcadlo“ Boha). V podobných příkladech by bylo možné pokračovat i pro oblast administrativních dějin nebo dějin právních a justičních i mnoha dalších. Vybrali jsme úmyslně příklady témat, které se většinou za „sociální historii“ běžně nepovažují, patří však do ní a historikové těchto témat pracují sociálněhistorickými metodami.

Výhody a rizika práce v oblasti SD. Výhodou i pastí je pro historika sociálních dějin obrovský prostor, který pro svou volbu témat a způsob jejich zpracování má, ale nesmí přitom upadnout do pokušení napsat „totalní historii“, zcela vyčerpat prostor mu daný - to je prakticky nemožné.

Perkinova „pravidla“ práce v sociální historii, stejně jako velkou část anglosaské praxe lze doporučit za střízlivý a empirický návod, který sice musí být doplňován a prověřován teoretickými inovacemi, nicméně tvoří dobrý základ „řemesla“ sociálního historika. Perkin vychází z konstatování, že chápe „společnost“ jako „tělo“, které sice nemá „duši“ ani není konstantní veličinou, může zanikat a objevovat se jako nová entita, je ale rozhodně něčím více než jen prostým součtem jedinců. A co víc, má velkou schopnost přežít, adaptovat se v nejrůznějších podmínkách a renegovat se (což není jen pouhá reprodukce) a je svou esenciální povahou „jednotou“. Nelze ji tedy skládat z atomů - jedinců.

Jako pomocné schéma zvolil Perkin rozdělení sociálních dějin do pěti vzájemně propojených sfér či aspektů společnosti:

1. ekologie,
2. hierarchie, společenská diferenciacie,
3. funkce politiky (politického „tělesa“),
4. patologie společnosti,
5. sociální psychologie, mentalita.

Podle tohoto schématu zpracoval svoji knihu o sociálních dějinách Anglie a zhruba mu odpovídají i další díla v knižnici, kterou pro „social history“ řídil řadu let.

Podstatně slabší (např. ve srovnání s německou historiografií) jsou však anglické práce v oblasti sociálních dějin, pokud jde o komparace. Jejich zájem se totiž omezuje převážně na zkoumání vlastní společnosti, čímž se ochuzují o teorie, koncepty a historické modely, bez nichž se právě komparativní přístup nemůže obejít. Výjimkou jsou historici zdomácnění v USA a mezi sociology a politology, např. Norman Stone, původně britský historik, dlouho již pracující v Princetonu na komparativním výzkumu elit při přechodu od „tradiční“ (agrární) k „moderní společnosti“. Převážně anglická je však také literatura kanadská a malých národů západní Evropy (zejména v Holandsku je pěstována sociální historie a historická sociologie na vysoké úrovni).

3.7 JEDINEC - SOCIÁLNÍ SKUPINA - SPOLEČNOST

Místo sociálních dějin v komplexu věd o společnosti a člověku. Z uvedených náčrtů různých proudů sociálních dějin je patrné, že teoretizující a interdisciplinárně pojatá sociální historie často opravdu překračuje hranici historické vědy a je praktikována také nehistoriky, sociálními vědci, politology.

Prostředí, skupiny, generace. Sociální dějiny mají s těmito nehistoriky společné to, že se zajímají o člověka jako „sociální bytost“, tedy jako část společnosti, v níž žije. Historik se sociálněhistorickou orientací je odpůrcem historie robinsoniád, tj. oddělování jedince od přirozených nebo lidmi vytvářených skupin, do kterých se lidé rodí nebo do nich vstupují a z nich vystupují. Dokonce i v historické biografii, životopisu jedince, klade důraz na vazbu zkoumané osobnosti s jejím sociálním prostředím, studuje s ním i jeho původ, rodinu a rod, sociální vrstvu nebo třídu, povolání otce, případně i matky, jejich každodenní práci. V historikově biografii vstupuje společnost do života jedince současně s tím, jak se rozšiřuje obzor dítěte a mladého člověka: výchova a vzdělání jsou oblasti po výtce sociální a stejně tak působení místa, kde se jedinec narodil a ze-

jména delší dobu vyrůstal; jeho *lokální tradice* či „genius loci“ na něj v dětství a mládí působily, formovaly jej.

Sociální historik si ostřeji než „politický“ či „všeobecný“ historik uvědomuje rozdíly mezi prostředím vesnice a města, malého a velkého města, a stejně tak i odlišnosti ve způsobu života, obyčejů, zvyků a mravů, jak se ustálily v životě rolníků a vesničanů, měšťanů malých, středních i „velkých“ a zámožných, lidí „usedlých“ a lokálního horizontu nebo lidí „kočovných“ a nezakotvených, lidí oplývající majetkem, prestiží a mocí oproti lidem marginálním, žijícím „na okraji“ společnosti. Zkoumá-li proto historik fyzické a duchovní zranění jedince, všímá si především dobové skupinové mentality v prostředí a skupině, k níž hrdina biografie patří. Jedinec je v pohledu sociálního historika vždy spoluutvářen interakcemi ve společnosti, vzájemnou výměnou formativních zkušeností. Pozorováním lidí kolem sebe, v rodině i v širším prostředí, jednáním druhých i svým vůči druhým, se jedinec od raného dětství „socializuje“, tj. přijímá hodnoty a normy dané komunity a stává se její součástí. Může se proti ní ovšem také bouřit, protestovat, demonstrativně odmítat její hodnoty - ale i v takovém případě „asociálního chování“ se stává členem skupiny lidí podobně reagujících a sociální historik si všímá společných rysů, sociálně-psychologických znaků takové skupiny.

Biografie je ovšem extrémní případ. Zpravidla zkoumá sociální historik právě skupiny, vrstvy a třídy: rolnictvo, šlechtu, měšťanstvo či buržoazii a dělnictvo. Úplně nejzákladnější „skupinou“, do níž člověk vstupuje narozením a je tím zpravidla celoživotně „determinován“, je ovšem rozlišení muž/žena; právě specifické pozorování dějin nikoliv z mužské perspektivy (jak tomu bylo dosud ve většině historických období), nýbrž z ženské, vedlo k vytvoření dnes již samostatné disciplíny „dějin žen“ či *gender studies*. Jako sociální skupina může být rovněž zkoumána i generace nebo určitá věková vrstva; periodizace lidského života na fáze dětství - mládí - dospělost - stáří odkazuje k možnostem zkoumat dějiny právě těchto fází (srv. u nás Horská-Kučera-Maur-Stloukal, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, 1990).

Tak se jako specifické oblasti sociálních dějin vydělily „dějiny dětství“ i „dějiny stáří“, dějiny rodiny, narození (zejména v podobě studií z historické demografie) a smrti (zkoumané jak metodami demografie a dějin lékařství, tak i pomocí kulturně-historické analýzy lidských „postojů k smrti“, k nemoci, stáří a umírání), vesměs jako problémy, jež se staly předmětem výzkumu historické antropologie.

K předmětům bádání sociálního historika patří (podle zvláštního zaměření výzkumu a použití k tomu vhodných metod) také jednotlivé „sociální prostory“ čili prostory sociálního jednání lidí, což může být např. město či vesnice, region, země, národ nebo ještě širěji a zároveň neutrálněji - obyvatelstvo.

Z hospodářských a sociálních dějin, tedy ze spojení sociálně historického pohledu s pohledem na člověka, zvaného *homo economicus*, jehož těžištěm je práce, výroba, spotřeba, směna a distribuce statků, zůstaly i uvnitř osamostatněných sociálních dějin zvláštní oblasti: zejména „dějiny práce“, ale také dějiny „struktury všedního dne“ člověka, tj. historie lidské rekreace, turistiky, sportu, sociální dějiny stravy, oblékání a módy, vývoj bydlení a bytové kultury neboli souhrnně *dějiny materiální kultury*. Z někdejšího výzkumu sociální skutečnosti v rámci státních a právních věd zůstaly živou tematikou sociálních dějin rovněž organizace a instituce, jimiž se *homo faber* či pracující člověk obklopuje, vstupuje do nich a je jimi determinován (např. typologická řada Otty Brunnera: domácnost - město - stát), nebo zájem o moderní dějiny správy (administrativní dějiny). I když mnohé z dějin takto určených ekonomických a sociálních prostorů bylo skutečně zkoumáno především z aspektu ekonomických dějin, např. dějiny domácího průmyslu, dějiny hospodaření velkostatku (panství, panských dvorů) nebo hospodářské politiky státu, pro sociálního historika zůstalo rovněž mnoho polí výzkumu, na nichž se setkává s etnologou, antropologem a sociologem. Tak vznikly a rozvinuly se „subdisciplíny“ jako jsou dějiny rodiny a příbuzenských vztahů, dějiny migrací a vandrů jako přechodů z úzkého rámce malých sociálních útvarů do větších, z lokálního horizontu „domu“, vesnice a panství do měst i do širších regionů a jiných zemí.

Sociální dějiny soukromého života, sociokulturní dějiny (na příkladu vývoje francouzské historiografie). V projektu dvou významných představitelů francouzských sociálních dějin, Luciena Febvra a Fernanda Braudela, byly už krátce po druhé světové válce obsaženy požadavky na „dějiny soukromého života“. Zahrnují se do nich i dějiny citů, emocí, vášní atd. Ve velkém smělém rozvrhu úkolů si oba protagonisté skupiny Annales rozdělili role tak, že Braudelovi připadla oblast „materiálního života“ při vzniku a utváření „moderní civilizace“ a jejích struktur (v době proměny Evropy a světa od „středověku“ k moderní době a „kapitalismu“, zhruba v 15.-20. století), Febvre na sebe vzal úkol napsat dějiny citů a víry, představ a vizí světa i lidských skupinových mentalit.

Obě stránky takto viděných sociálních dějin, jako metafora vzdáleně připomínající Marxovu teorii „základny a nadstavby“, byly naplňovány nejen oběma autory (Braudel napsal kromě monografií i několik velkých syntéz, Febvre zemřel příliš brzy a jeho projekt naplňovala až do zcela nedávné doby třetí a čtvrtá generace kolem Annales, např. M. Perrotová, A. Corbin a další). V jejich intencích pokračovala a v řadě monografií i kolektivních syntéz budovala „novou historii“ dnes asi nejproduktivnější část skupiny Annales, která přesunula těžiště od „socioekonomických dějin“ k dějinám „sociokulturním“ (Roger Chartier a jiní). Díky skoro hegemonnímu postavení skupiny Annales od 50. do 80. let ve

francouzské historiografii lze dnes studovat rozmanité variace na téma „co jsou sociální dějiny“ na pozoruhodných velkých syntézách dějin vesnice a rolníků, dějin měst a měšťanů, dějin ženy, dějin soukromého života, dějin dělnictva a dělnických hnutí, dějin elit atd. Pod vedením Braudela a Labrousse byly napsány vedle řady sociálně-politických dějin Francie také „Ekonomické a sociální dějiny“ Francie a řada „sociálních dějin“ Francie (např. Pierre Sorlin).

Interakce politických a sociálních dějin, uznání významu moci, státu a jeho organizace i pro sociální dějiny, jsou výrazné v posledních velkých syntézách dějin Francie (J. Revel a kol.) Z Německa se v posledním desetiletí šíří práce propagující spojení historie a kulturní antropologie (R. van Dülmen aj.), reagující ovšem na francouzské vzory (kromě historiků i na sociologii P. Bourdieua) a na příklad amerických etnologů (Geertz aj.)

3.8 KLÍČOVÉ POJMY A KONCEPTY SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Pojmy. Odlišným znakem politických dějin a dějin sociálních je i v současnosti zejména užití teoretických modelů a generalizací, které jsou již implicitně vyjádřeny v klíčových slovech a pojmech, jako je *moderna, průmyslová společnost, struktura*. Řadu z nich osvětlují výstižně hesla v „Historickém slovníku“, reprezentujícím skupinu Annales (A. Burguière, ed., 1986). V posledních letech se však objevují vzhledem k orientaci na socio-kulturní dějiny i koncepty nové, v nichž stará známá slova nabývají nových významů. Povšimněme si jen těch, které jsou buď nově koncipované (mění se význam pojmu) nebo vyjadřují nové metody či heuristické zvládnání nových polí výzkumu.

a) Struktura. V německé sociální historii je rozšířené pojetí, které definuje sociální dějiny jako *strukturní dějiny*. Soustřeďuje se na procesy sociálních změn, zejména na přechody od tradičních společností k moderně a od ní k postmoderně, přičemž tyto proměny lze rozpoznat nejlépe na proměnách struktur. Pojem struktura zahrnuje v sobě v pojetí historiků (antropologové, sociologové aj. jej chápou jinak) souhrn jevů, jež jsou svázány dohromady a fixovány sítí zpředmětnělých lidských vztahů a jednání lidí v institucích. Protože procesy utváření a proměny struktur nejsou synchronní s časem politických dějin ani s životem jedince, mají vlastní „pohybový rytmus“. Výstižně to vyjádřil Hans Mommsen: „Sociální dějiny se odlišují od obecných dějin zvláštním způsobem vidění, které se zaměřuje na poznání strukturálních historických procesů. Jejich předmět, oblast institucionálně fixovaných a zakotvených jevů, které můžeme shrnout pod pojem ‘sociální struktura’, podléhá zvláštnímu pohybovému rytmu, který nelze jednoduchým způsobem synchronizovat s rytmem politických dějin.“

Takové struktury ale překračují jak úzký rámeček jednotlivých „period“, jejichž mezníky jsou vesměs historiky odvozeny z politických událostí, tak i rámeček národních států. Proto je pro sociálního historika jak *možné*, tak principiálně *nutné* používat v co největší míře komparativní metodu. Např. v průkopnické práci J. Kocky o zaměstnancích v USA a v Německu v letech 1890-1940, definované v podtitulu jako „politické sociální dějiny“ (1977) se srovnává postavení až dosud badatelsky zanedbávané, „moderní“ sociální skupiny tzv. středních tříd jako základ pro posuzování *politických postojů* této skupiny ve vztahu k americké demokracii a k německému nacismu. Tento příklad také ukazuje, že sociální dějiny se úspěšně praktikují také v oblasti „soudobých dějin“ (*Zeitgeschichte*), tedy i tam, kde historik nemá dosud přístup k archivním pramenům v plném rozsahu. Právě komparativní metoda ve spojení s jinými, vesměs „netradičními“ přístupy zkoumání k pramenům veřejným (tisk, publicistika, semiotická analýza, ekonomický rozbor, analýza sond veřejného mínění atd.) nebo ve velkém měřítku a systematicky použitá metoda „oral history“ umožňují použít sociální dějiny při výzkumu „transformačních procesů“ současnosti.

Ve francouzské historiografii je ovšem chápána *struktura* poněkud jinak, zřejmě v důsledku daleko silnějšího vlivu filozofického *strukturalismu* a stejně tak *poststrukturalismu* (na historiky zde významně zapůsobil zejména M. Foucault). Objevuje se zejména v historiografii skupiny Annales ve spojení s pojmem specificky francouzským - *conjonctures*. Souvisí to s už uvedeným Braudelovým rozlišením tří rovin historického času. *Conjoncture* je čas „středního trvání“, určuje obsah delších období, nese ale s sebou určitou dynamiku změny (např. pohyb cen, mezd, pohyb zisku, ale též počet vydaných knih nebo gramotných či analfabetických obyvatel atd.). Samy *structures* pak přesahují z času „středního trvání“ do „*longue durée*“, představují v páru *conjonctures/structures* bariéry pohybu dějin, překážky, setrvačnost, nehybnost. V pracích posledních dvou desetiletí se francouzská sociální historie vyznačuje „rozpojením“ obou částí páru, kdy se *structures* stává autonomním konceptem, v němž se ještě více vyzvedávají rysy „hranic“ pro různé oblasti „dlouhého trvání“, např. pro přechod od středověku k moderně, v dlouhých cyklech epidemií, ve výzkumu dějin klimatu atd. (např. A. Burguière, M. Aymard), kdežto význam studia „konjunktur“ (svého druhu rovněž dynamických struktur) poněkud poklesl.

b) Historie - paměť - obraz dějin. V této trojici dávno užívaných slov se vlivem zejména francouzských historiků objevuje významový posun:

Historie je chápána jako tradiční a „nejjednodušší“ přístup historika k minulým událostem a jako výsledek jeho práce s prameny podle vyzkoušených pravidel historického „řemesla“.

Paměť dostává nový význam a důležitost, též jako „přístup“ k dějinám. Nejen to tedy jen jeden z druhů pramenů, který historik zpracovává, nýbrž tu jde o kolektivní paměť národa, třídy, vrstvy, sociální skupiny, jejíž „svědectví“ jde jakoby „proti“ líčení historika; nezáleží přitom na historické správnosti či-li souladu s historikovými poznatky o faktech a událostech, nýbrž na kontextu, historickém vědomí, mýtech a stereotypech, jaké tato paměť vytváří. (U nás byla tato problematika zpracovávána většinou pod pojmy *tradice*, *historické vědomí* či *mýty* např. M. Hrochem nebo J. Rakem, ve Francii expandovala zvláště díky sborníkům, které redigoval P. Nora.)

Obraz dějin (image) se jeví jako ještě komplikovanější koncept. Představuje kombinaci výsledného produktu práce historika, tedy *historie*, kolektivní *paměti* a jakési sekundární interpretace historikovy, při které hraje velkou roli jeho schopnost „imaginace“ s jakou navrhuje způsob nazírání historických faktů v *historii* i v kolektivní a svědecké *paměti*. (Srv. k tomu knihu sociologa C. Wrighta Millse, *Sociologická imaginace*, česky 1969, a zejména mnohasvazkový sborník, red. P. Nora, *Lieux de mémoire*, 1984 a n.)

Metody. S klíčovými pojmy a koncepty souvisejí ovšem i metody práce sociálních dějin, mezi nimi jistě na jednom z předních míst metoda komparativní, o níž však bylo u nás již dost napsáno. Proto zde uveďme alespoň jednu z těch, jež vystupují jako poměrně nové do popředí v posledních letech.

Prosopografická metoda. Oproti staršímu důrazu na historickou statistiku lze konstatovat v současnosti v sociální historii větší důraz na „subjektivní“ a kvalitativní analýzy; to však neznamená vzdát se pozorování člověka ve skupině. Prosopografie zkoumá, většinou na menších skupinách, pro něž jsou k dispozici prameny, životní dráhy členů vybrané skupiny a z nich pak sestavuje základní *biogramy*. Cílem je konstruovat na odchylkách a shodách životních osudů sociálně poměrně homogenní skupiny *modely a typologie*, které by přispěly ke generalizujícímu vysvětlení důležitého jevu, např. povahy a profesí „středověkého intelektuála“ nebo geografické či sociální mobility (např. studentů středověkých a raně novověkých univerzit a jejich pozdější profese nebo migrantů a poutníků a jejich cest či usazování v cizí zemi, jejich asimilace či zachování původní identity apod.). Podstatné na této metodě je zjišťovat poměrně malý počet znaků (dat), které se pak ale na počítačích využívají komplexně (takto např. pracuje ve Francii zejména historik sociálních, intelektuálních či kulturních *elit* Christoph Charle nebo historikové profesí, u nás např. na dějinách lékařské, advokátské či inženýrské profese J. Pešek, Z. Svobodný, J. Pokorný, S. Balík, pod patronací Jana Havránka, pro starší dějiny R. Nový a jeho žáci, a na dějinách cestovatelů a poutníků např. Z. Hojda).

3.9 SOCIÁLNÍ DĚJINY DNES

Současné vývojové tendence sociálních dějin. Z vývojové řady typů sociálních dějin a diferenciací jejich pojetí se udržela řada pojetí, z nichž některá dnes nejsou již nosná, ale přezívají, jiná jsou v současné době dynamická a módní:

1. Typ stranického a militantního pojetí, ztotožňující sociální dějiny s dějinami dělnictva, dělnických hnutí, případně „sociální otázky“ vůbec. Sem patřily jak práce L. Steina z poloviny 19. století a práce K. Marxe a marxistů i různé dějiny socialismu a komunismu, tak potom práce pokračující v tradici katedrových socialistů a sociologů v Německu (srv. zejména dějiny „sociálních hnutí“ Wernera Sombarta) a konečně práce zobrazující vlastní institucionální dějiny socialistických stran a odborů či tradici jejich „bojů“, napsané samotnými socialisty, sociálními demokraty, případně anarchisty. (Dosti dlouhou dobu převažovaly takto pojaté práce i v čelných časopisech a ročenkách, jako jsou *Archiv für Sozialgeschichte*, *International Review of Social History*, *Le Mouvement social* aj., ale v posledním desetiletí to již neplatí.)

2. Pojetí, které převládalo v době emancipace sociálních dějin od hospodářských dějin: sociální historikové odmítají „ekonomický determinismus“, chápou vztahy ekonomie a společnosti v jejich vzájemné závislosti a jako interakci dvou samostatných veličin neboli sfér jednání člověka. To znamená, že sociální procesy nejsou pro ně jednoduchými a mechanickými reakcemi na hospodářské události, nýbrž jsou to procesy s vlastní dynamikou a rytmem, s vlastními událostmi i s vlastní periodizací atd. (holandský historik J. Rüter, ředitel Mezinárodního ústavu sociálních dějin v Amsterdamu při založení časopisu *International Review of Social History*, 1935).

3. Široké pojetí sociálních dějin, uplatňující se zejména v anglosaské oblasti, podle něhož jsou sociální dějiny v podstatě politickými dějinami s jejich „sociálním“ pozadím a významem; sociální historik jistým způsobem reinterpretuje vztahy a události „univerzálních dějin“ tím, že si všímá sociálních vztahů a souvislostí (H. Perkin, A. Briggs aj.). Na rozdíl od německých „strukturních dějin“ se autoři píší v tomto duchu nepokoušejí o teoretické vymezení, jejich práce jsou více empirické a drží se dějin institucí nebo i klasického žánru politické biografie, kterou však situují do podrobně zmapovaného kontextu sociálních vztahů. (Např. Assa Briggs v Anglii, autor knih o viktoriánských lidech a městech, byl přiveden k sociální historii prací nad politickou biografií Josepha Chamberlaina a na dějinách Birminghamu a jeho správy.)

4. Reorientace „starších“ sociálních dějin na dějiny socio-kulturní: výraznou vývojovou tendencí sociálních dějin v současnosti je preferovat ta pojetí, kde se

od vztahu společnost-ekonomie nebo též společnost-stát-politika přesahuje (aniž by se původní tematika zcela opouštěla) ke vztahu společnost-kultura.

5. V posledních letech se věnuje také velká pozornost problémům etnik a nacionalismu, národním menšinám a identitě individuální a kolektivní; s tím také souvisí badatelský zájem o problematiku migrací, dekolonizace, rasismu, multikulturality a xenofobie.

Oblasti výzkumu SD, tematická pole. Podstatné je, že v jakékoliv variantě sociálních dějin jako subdisciplín bez expanzivních nároků na „totální dějiny“ se nicméně alespoň v základní orientaci objevuje kombinování „prostorů“ výzkumu (politika - sociální svět - hospodářství - ideje, kultura a mentalita) a v různých článcích a monografiích se upozorňuje na jejich souvislosti. Sociální dějiny tak vnesly do historiografie velmi významný inovační prvek, neboť objevily pro historii tzv. „mezizón“ společnosti (termín sociálního historika Petera Stearnse, často publikujícího v *Journal of Social History* a autora několika syntéz). Řadu z těchto „mezizón“ sociální dějepisectví také již prozkoumalo, nicméně stále objevuje nové možnosti.

Z nedávno vydaného přehledu o současném stavu německé sociální historie v mezinárodním srovnání (*Sozialgeschichte in Deutschland*) získáme v kostce též jistou představu o tom, které specializace a tematické okruhy stojí dnes v popředí badatelského zájmu. Jsou to především:

- I. teoretické otázky a postavení sociální historie mezi vědami sociálními a humanitními;
- II. dějiny sociálních prostorů, důležitých pro lidské jednání: obyvatelstvo, demografie, rodina, národ a nacionalismy, národní stát;
- III. sociální chování a formy jednání lidí: náboženství, etnikum-lidová kultura, sociální protest, historie všedního dne, dějiny mentality;
- IV. dějiny sociálních skupin: rolnictvo, šlechta, buržoazie, dělnictvo, Židé a antisemitismus, mládež, ženská studia.

Prognózy vývoje oboru. Vzhledem k dynamickému vývoji oboru se už od poloviny 70. let ozývají hlasy, pochybující o únosnosti neustálé expanze, zejména když se do vymezení sociálních dějin dostávají takové subdisciplíny či oblasti bádání jako historická demografie a ještě více dějiny všedního dne nebo dějiny mentalit, z nichž každá dnes již disponuje rozsáhlou produkcí a vlastním profilem. Sociální historie se jakoby rozpadá na atomy, speciální části, zatímco politická historie, biografie, narativní událostní dějiny prožívají novou renesanci.

Pro „technické“ obtíže, při propojení mezi badateli i mezi odborníkem-informatikem a historikem, se dosud nepodařilo plně vyřešit týmovou práci, která je běžná v technických a přírodních vědách. Výjimkou jsou v tomto ohledu jen

některé badatelské oblasti, jako je např. převážně americká (a zčásti německá) „nová historie měst“.

Zato se v posledních letech silně „socializovala“ oblast kulturní historie, včetně dějin literatury, umění, vědy, celé oblasti duchovědné, stejně jako analýza textů, biografie a autobiografie. Viděno z hlediska této „omniprezence“ sociálních dějin, není permanentní krizový stav a nedostatek zřetelné identity oboru nezdarem projektu, nýbrž jeho úspěchem.

Výhledy do budoucna jsou proto v oboru sociálních dějin vcelku optimistické. Dnes je to už stabilizovaná a institučně zakotvená historicko- a sociálněvědní disciplína, jež má za sebou už i první vnitřní krize růstu. Zatím se dokázala přizpůsobit měnícímu se zájmu veřejnosti i orientaci historiků a pravděpodobně se jí to bude dařit i v budoucnu. Z jejich někdejších totálních aspirací na dominanci nad veškerou historiografií či dokonce ve všech vědách o člověku už ovšem dnes mnoho nezbylo.

3.10 VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY

a) česká:

Dějiny hmotné kultury, red. J. Petráň a kol., sv. I/1, Praha 1985 (kap. 1: Teorie dějin kultury), sv. II/1, Praha 1995 (kap. 1: Dějepis hmotné kultury).

Horák, P.: Struktura a dějiny, Praha 1982.

Jindra, Z.: Kockův výklad sociálních dějin - opožděná recenze (J. Kocka, Sozialgeschichte, 1986), in: Hospodářské dějiny - Economic History, sv. 20, Praha 1992, s. 275-280.

Machačová, J., Matějček, J.: Stav výzkumu sociálního vývoje českých zemí v období 1781-1914, in: Studie k sociálním dějinám 19. stol., sv. 1, Opava, Slezský ústav 1992, s. 9-166.

Mandlerová, J.: Problém kulturních dějin v české buržoazní historiografii v 80. a 90. letech 19. století, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 1, Praha, Ústav československých a světových dějin.

Marek, J.: Kultura jako téma a problém dějepisců, in: ČČH 90, 1992, s. 491-506.

Matějček, J.: K syntéze sociálních dějin českých zemí v 19. století, in: Studie k sociálním dějinám 19. stol., sv. 1, Opava (Slezský ústav ČSAV) 1992, s. 167-212.

Maur, E.: Základy historické demografie, Praha UK 1983 (2. vyd.).

Petráňová, L.: Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu, in: Český lid 78, 1991, s. 21-29.

Soukup, V.: Dějiny sociální a kulturní antropologie, Praha 1994.

Šubrt, J.: Civilizační teorie Norberta Eliase, in: Sociologický časopis 30, 1994/2, s. 191-200.

b) cizí:

Burguière, A.: Dictionnaire des sciences historiques, Paris, PUF 1986.

Fischer Lexikon - Geschichte, hrsg. von R. van Dülmen, Frankfurt a. M. 1990 (hesla: Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Historische Sozialwissenschaft, Gesellschaftsgeschichte, Kulturgeschichte, Mentalitätsgeschichte, Historische Anthropologie aj.).

Iggers, G.: New Directions in European Historiography, 2. vyd. New York 1985.

Journal of Social History, zvláštní číslo 2, roč. 10, 1976 (debata).

Judt, T.: A Clown in Regal Purple: Social History and the Historians, in: History Workshop Journal, 7, 1979, s. 66-94.

Judt, T.: Le passé imparfait, Paris 1994 (kritika intelektuálů a historiků).

Kocka, J.: Sozialgeschichte. Begriff - Entwicklung - Probleme, 1977, 2. rozš. vyd. Göttingen 1986.

Kocka, J.: Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung, Darmstadt 1989.

Konference v St. Cloud, 1965, 1967, 1973: L'Histoire sociale, Sources et méthodes, Paris 1967 - Niveaux de culture et groupes sociaux, Paris-La Haye 1967 - Ordres et classes, Paris-La Haye 1974.

Le Goff, J., Chartier, R., Revel, J.: La nouvelle histoire, Paris 1978.

Schieder, W., Sellin, V. (Hg.): Sozialgeschichte in Deutschland, I-IV, Göttingen 1986-1987.

Tilly, Ch.: The old new social history and the new old social history, in: Review (Braudel Centre) 7, č. 2, 1984, s. 363-406.

Tilly, L.: People's History and Social science History, in: Social science history, 7, č. 4, 1983.

Vilar, P.: Une histoire en construction, Paris 1982 (Marxistická obrana pevných kategorií „teorie“ společenské formace).

Wehler, H.-U. (Hg.): Moderne deutsche Sozialgeschichte, Köln 1973.